

A horizontal bar with a grey left section and a black right section.A vertical bar with a grey left section and a black top section.

IZVJEŠTAJ ECRI-a O BOSNI I HERCEGOVINI

(četvrti ciklus monitoringa)

Usvojen u 7 decembru 2010. godine

Objavljeno 8. februara 2011. godine

ECRI Secretariat
Directorate General of Human Rights and Legal Affairs
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: + 33 (0) 388 41 29 64
Fax: + 33 (0) 388 41 39 87
E-Mail: combat.racism@coe.int

www.coe.int/ecri

**IZVJEŠTAJ ECRI-a O
BOSNI I HERCEGOVINI
četvrti ciklus monitoringa**

Usvojen u 7 decembru 2010. godine

Objavljeno 8. februara 2011. godine

Molimo Vas da primite k znanju da je ovaj dokument prevod. U slučaju nedoumice, referentni material je njegov original na engleskom i francuskom jeziku.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
OPŠTI REZIME	9
NALAZI I PREPORUKE	15
I. PRIMJENA ZAKONSKIH ODREDBA	15
MEĐUNARODNI PRAVNI INSTRUMENTI	15
ODREDBE USTAVNOG I IZBORNOG ZAKONA KOJE UREĐUJU IZBORE NA DRŽAVNOM NIVOU.....	15
ODREDBE KOJIMA SE UREĐUJE POLITIČKA ZASTUPLJENOST LICA KOJI PRIPADAJU NACIONALNIM MANJINAMA	17
ODREDBE KRIVIČNOG ZAKONA PROTIV RASIZMA I RASNE DISKRIMINACIJE	18
- <i>SADRŽAJ</i>	18
- <i>PRIMJENA</i>	19
RATNI ZLOČINI	20
ZAKON O SPRJEČAVANJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE	21
PROVOĐENJE PRAVDE.....	23
ANTI-DISKRIMINACIJSKA TIJELA I DRUGE INSTITUCIJE	23
- <i>OMBUDSMEN ZA LJUDSKA PRAVA</i>	23
II. RASIZAM U JAVNOM GOVORU	24
KORIŠTENJE NACIONALIZMA U POLITICI	24
MEDIJI.....	26
III. RASISTIČKO NASILJE	26
IV. DISKRIMINACIJA U RAZNIM POLJIMA	28
OBRAZOVANJE.....	28
ZAPOŠLJAVANJE	30
STAMBENO ZBRINJAVANJE	31
PRISTUP ZDRAVSTVENIM SLUŽBAMA	31
PRISTUP JAVNIM SLUŽBAMA	33
V. UGROŽENE GRUPE	34
MANJINSKI POVRATNICI I RASELJENA LICA	34
ROMI.....	35
NACIONALNE MANJINE	40
- <i>SAVJETODAVNA TIJELA ZA NACIONALNE MANJINE</i>	40
- <i>OSTVARIVANJE TEMELJNIH PRAVA OSOBA KOJE PRIPADAJU NACIONALNIM MANJINAMA</i>	41
OSOBE KOJE NE ŽELE DA SE IDENTIFIKUJU SA BILO KOJIM KONSTITUTIVNIM NARODOM ILI NACIONALNOM MANJINOM	42
IZBJEGLICE I LICA KOJA TRAŽE AZIL.....	42
VI. ANTISEMITIZAM	44
VII. EDUKACIJA I PODIZANJE SVIJESTI O LJUDSKIM PRAVIMA	44
VIII. PONAŠANJE ČUVARA REDA I MIRA	44
IX. PRAĆENJE RASIZMA I RASNE DISKRIMINACIJE	46
X. POTREBA ZA PRIZNANJEM PUNOPRAVNOG DEMOKRATSKOG BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRŽAVLJANSTVA	46
PRELAZNE PREPORUKE ZA DALJNJE AKTIVNOSTI	49
BIBLIOGRAFIJA	51

PREDGOVOR

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) osnovana je od strane Vijeća Evrope. Ona predstavlja nezavisno tijelo za praćenje ljudskih prava, specijalizirano za pitanja koja se odnose na rasizam i netoleranciju. Sastavljena je od nezavisnih i nepristranih članova, koji se imenuju na osnovu visokog moralnog autoriteta i priznate stručnosti u rješavanju problema rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije.

U okviru zakonom propisanih aktivnosti, ECRI obavlja monitoring u pojedinačnim zemljama i analizira situaciju u svakoj od država članica u pogledu rasizma i netolerancije i daje sugestije i prijedloge za rješavanje uočenih problema.

Kod ovog pojedinačnog pristupa sve se države članice Vijeća Evrope ravnopravno razmatraju. Rad se odvija u ciklusima od 5 godina, pri čemu se godišnje razmatra 9-10 zemalja. Prvi krug izvještaja bio je dovršen krajem 1998., a drugi krug krajem 2002. godine, a treći krug izvještaja bio je dovršen krajem 2007. godine. Rad na četvrtom krugu izvještaja započeo je u januaru 2008. godine.

Metode rada kod sastavljanja izvještaja obuhvataju analize dokumenata, kontaktnu posjetu dotičnoj zemlji i nakon toga povjerljivi dijalog sa državnim vlastima.

Izvještaji ECRI-a nisu rezultat istraga ili sudskih dokaza. Oni predstavljaju analize koje se zasnivaju na velikom broju informacija prikupljenih iz širokog kruga raznih izvora. Dokumentarne studije se zasnivaju na velikom broju domaćih i međunarodnih pisanih izvora. Posjeta na licu mjesta omogućava direktne susrete sa krugovima zainteresiranih strana (vladinih i nevladinih) u cilju prikupljanja detaljnih informacija. Proces povjerljivog dijaloga sa državnim vlastima omogućava ovim potonjim, ukoliko to smatraju neophodnim, da predlože izmjene i dopune nacrtu izvještaja, u cilju ispravljanja svih eventualnih materijalnih grešaka u izvještaju. Na kraju ovog dijaloga, ukoliko to žele, državne vlasti mogu zahtijevati da njihova gledišta budu priložena u dodatku konačnog izvještaja ECRI-a.

Četvrti krug pojedinačnih izvještaja se fokusira na implementaciji i evaluaciji. Oni ispituju do koje mjere se preporuke ECRI-a iz prethodnih izvještaja provode, i sadrže evaluaciju usvojenih politika i preduzetih mjera. Ti izvještaji također sadrže analizu novih dešavanja u datoj zemlji.

Zatražena je prioritetna implementacija za mnogobrojne specifične preporuke odabrane od onih datih u novom izvještaju četvrtog kruga. Najkasnije 2 godina nakon publikovanja ovog izvještaja, ECRI će implementirati proces privremenog praćenja u pogledu na ove specifične preporuke.

Izvještaj koji slijedi sastavljen je od strane ECRI-a na vlastitu i punu odgovornost. On se odnosi na situaciju do 25. juna 2010. godine, a svi događaji nakon tog datuma nisu obuhvaćeni analizom, niti uzeti u obzir u zaključcima i prijedlozima ECRI-a .

OPŠTI REZIME

Od publikovanja ECRI-evog izvještaja o Bosni i Hercegovini 15.02.2005. godine, došlo je do napretka u nizu polja pokrivenih tim izvještajem.

Izborni zakon je izmijenjen i dopunjen kako bi se omogućilo veće direktno učešće manjinskih grupa u javnom životu. Vlasti su također predložile parlamentu Zakon o zabrani svih fašističkih i neo-fašističkih organizacija i upotrebe njihovih simbola. Odjel za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine i Posebni odjel za ratne zločine Tužilaštva Bosne i Hercegovine su osnovani. Vijeće ministara je usvojilo Državnu strategiju za ratne zločine s namjerom da se osigura sistematski pristup za rješavanje velikog broja predmeta ratnih zločina.

Zakon o spriječavanju svih oblika diskriminacije, koji se odnosi na široki niz polja, sektora aktivnosti i protagonista, stupio je na snagu 6.8.2009. godine. Legislativa, koja predviđa puni prenos nadležnosti ombudsmena sa entitetskog nivoa na državni nivo, sada je na snazi i prenesene su suštinske nadležnosti na polju borbe protiv rasne diskriminacije na ombudsmena za ljudska prava na državnom nivou.

Četiri okvirna zakona o obrazovanju usvojena su na državnom nivou od prvog ECRI-jevog izvještaja, kao i niz implementirajućih zakona na entitetskom nivou i u Brčko Distriktu. Izrađene su smjernice za pisanje udžbenika iz geografije i istorije, a Brčko Distrikt je preduzeo korake za podučavanje djece na različitim zvaničnim jezicima iz više dijelova nastavnog plana i programa zajedno. Edukacija za demokraciju i ljudska prava je obavezan predmet i trebalo je uvesti nastavni plan i program za obrazovanje za mir u svim školama u septembru 2009. godine.

Što se tiče socijalnih prava, napravljen je napredak u obradi tužbenih zahtjeva za nepravilna ratna otpuštanja i poduzete su neke mjere na entitetskom nivou da se olakša registracija zdravstvenog osiguranja izbjeglica, povratnika i raseljenih osoba.

Značajna sredstva su data za povratak i obnovu imovine i, danas, većina zahtjeva za povrat imovine je obrađena. Broj nasilnih napada na povratnike se smanjio posljednjih godina. Dom naroda je štaviše usvojio Revidiranu strategiju za implementaciju Aneksa VII uz Dejtonski mirovni sporazum (Sporazum o izbjeglicama i raseljenim osobama) usvojen 24.06.2010. godine.

Vlasti su započele proces civilne registracije Roma. Bosna i Hercegovina se također pridružila Dekadi inkluzije Roma. Kao dodatak Akcionom planu za obrazovne potrebe Roma i članova ostalih nacionalnih manjina iz 2004. godine, izrađen je Akcioni plan za rješavanje pitanja Roma na polju zapošljavanja, stanovanja i zdravstvene zaštite. Ulažu se napor na holističkom rješavanju tih pitanja, uključujući i prikupljanje neophodnih podataka, ispitivanje neophodnih promjena zakona i propisa, konkretnih mjera za postizanje napretka u praksi, i mjera na podizanju svijesti kako bi se promijenili stavovi kako među većinskim stanovništvom tako i među Romima. Provode se mjere na besplatnoj podjeli udžbenika i na osiguranju finansijske podrške romskoj djeci koja nastavljaju sa srednjom školom i višim obrazovanjem, a stopa upisa romske djece u školama se postepeno povećava. Savjetodavni odbor za Rome i Vijeće nacionalnih manjina su angažirani u ovim procesima.

Zakon neophodan za praktičnu primjenu principa Zakona o zaštiti prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama usvojen je na entitetskom nivou. Vijeće nacionalnih manjina na državnom nivou, Vijeće nacionalnih manjina unutar parlamenta Republike Srpske i njegov ekvivalent u Federaciji Bosne i Hercegovinesu sada su uspostavljeni. Urađene su i izmjene i dopune Državnog zakona o nacionalnim manjinama kako bi se liberalizirali kriteriji za otvaranje razreda koji će omogućiti podučavanje na manjinskim jezicima ili podučavanje manjinskih jezika, mada je kriterije navodno i dalje teško zadovoljiti u praksi i broj takvih razreda je i dalje mali.

ECRI pozdravlja pozitivne razvoje u Bosni i Hercegovini. Međutim, uprkos postignutom napretku, neka pitanja i dalje su razlog za zabrinutost.

Nakon presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Sejdić i Finci*, nalaz da održavanje ustavnog uređenja kojim se osobe koje sebe ne smatraju pripadnicima konstitutivnih naroda isključuju od kandidiranja na izborima za Predsjedništvo ili Dom naroda na državnom nivou je kršenje zabrane diskriminacije, Radna grupa uspostavljena da izradi ustavne i druge amandmane nije bila u mogućnosti da se blagovremeno dogovori o putu kojim treba ići da se urade amandmani prije slijedećih izbora. Kao rezultat toga, pojedinci će i dalje trpjeti kršenje njihovih prava na život bez diskriminacije na etničkoj osnovi.

Što se tiče rezerviranih mjesta za nacionalne manjine u općinskim vijećima, mali broj općina ispunjava prag od 3% koji je određen zakonom. Prijavljene su poteškoće u ostvarivanju prava kandidata iz nacionalnih manjina za natjecanje na općinskim izborima 2008. godine, čak i u slučajevima gdje je zadovoljen prag. Štaviše, bez mjesta u radnoj grupi uspostavljenoj nakon presude u predmetu *Sejdić i Finci*, manjine imaju male mogućnosti da utječu na rezultat tih razgovora. Postojali su također i problemi u imenovanju predstavnika nacionalnih manjina u Vijeću nacionalnih manjina.

U skladu sa Zakonom o spriječavanju svih oblika diskriminacije, vjerskim grupama su osigurana široka izuzeća od obaveze jednakog tretmana, naročito na polju zapošljavanja, i zakon može biti otvoren za zloupotrebu u tom dijelu. Postoje mišljenja da ni sudije ni tužioci ni advokati nisu još dovoljno upoznati sa Zakonom kako bi ga mogli sa sigurnošću primjenjivati u praksi. U isto vrijeme, naponi na povećanju diversifikacije unutar pravosuđa nisu se pokazali veoma učinkovitim.

Političke stranke i dalje koriste otrovne nacionalističke retoričke argumente u njihovim raspravama, stimulirajući podjele između različitih ustavnih naroda i etničkih grupa koje žive u Bosni i Hercegovini. Politički lideri na visokom nivou ne samo da ne osuđuju takve rasprave, nego i sami učestvuju u njima. U isto vrijeme, lokalni političari ostavljaju utisak da se mogu angažirati u etnički pristrasnim aktima nekažnjeno. Postoje također mišljenja da se povećava govor mržnje u medijima.

Postoje slučajevi poticanja na rasnu i vjersku mržnju, razdor ili neprijateljstva. Vjerski objekti i imovina sve tri zvanične vjere bili su predmet grubih napada, a snage reda i zakona i lokalni političari su ponekada minimizirali takve incidente.

Djeca različitog etničkog porijekla i dalje pohađaju različite škole u Bosni i Hercegovini. Postoje jednoetničke škole i prisutni su slučajevi "dvije škole pod jednim krovom." Zaživljavanje sporazuma o zajedničkoj jezgri nastavnog plana i programa u praksi je neujednačeno i postoje izvještaji da se u udžbenicima još uvijek nalazi etnička pristranost i da škole ne pružaju uvijek neutralno okruženje za učenje.

Manjinski povratnici se i dalje svakodnevno suočavaju sa diskriminacijom u svim vidovima života, uključujući i teškoće u pristupu zdravstvenoj zaštiti, penzijama i drugim oblicima socijalne zaštite. Neki zdravstveni domovi zapošljavaju jednoetničko osoblje i prikazuju simbole etničke podjele. Propisi koji uređuju penziona prava također imaju diskriminirajući učinak na etničkoj osnovi, po neke osobe koje su se već odlučile na povratak, i predstavljaju prepreku raseljenim osobama koje teže povratku. Manjinski povratnici nailaze na teškoće kako u javnom tako i u privatnom sektoru kod zapošljavanja. Pored toga, povratak je znatno usporen posljednjih godina. Nasilni napadi protiv pojedinaca i zarazan politički diskurs etničkih podjela u nekim područjima i dalje omogućavaju klimu neprijateljstva i doprinose osjećaju zastrašivanja i odbacivanja manjinskih povratnika. Takve poteškoće odvrćaju druge raseljene osobe i izbjeglice da se vrate.

Romi se suočavaju sa ekstremnim siromaštvom i marginalizacijom, koju usložnjavaju predrasude i diskriminacija. Mnogi Romi i dalje žive u divljim naseljima, gdje često nemaju pristup osnovnim komunalnim uslugama, a i dalje se javljaju slučajevi prisilnih deložacija. Stopa pohađanja škole među Romima je i dalje vrlo niska, još uvijek je manja vjerovatnoća da romska djeca pohađaju ili završavaju školovanje od druge djece, dok je stopa napuštanja škole i nepismenosti i dalje visoka. I dalje se prijavljuju neprijateljski stavovi kod nekih lokalnih vlasti i zajednica. Odsutnost zvaničnog mehanizma za utvrđivanje apatridnosti također utječe na Rome.

Azilanti s Kosova redovno nailaze na odbijanja, čime se osobe koje imaju pravo na međunarodnu zaštitu izlažu riziku od prisilnog vraćanja u zemlju porijekla. Izbeglice nemaju pristup olakšanoj naturalizaciji i malo toga je urađeno kako bi se azilantima i izbjeglicama olakšala integracija.

Bilo je i izvještaja o problemima policijskog tretmana Roma i ostalih manjina, uključujući i pojavu etničkog profiliranja. Također se izvještava da se policija i tužioci opiru da istraže zločine protiv nacionalnih i vjerskih manjina. Postignut je mali napredak u uspostavi nezavisnog mehanizma za istrage po pritužbama na rad policije ili u osiguravanju etničke raznolikosti policije.

Nema novijih podataka od onih sa popisa stanovništva iz 1991. godine, koji bi mogli pomoći u uspostavi mjera prilagođenih za osiguranje ravnopravnosti u praksi za sve članove društva.

Konačno, etničko porijeklo i dalje ima snažni utjecaj na socijalna prava i uživanje drugih prava u današnjoj Bosni i Hercegovini. Osobe koje se ne identificiraju s jednim od tri konstitutivna naroda se ignorišu u podjeli vlasti i drugim politikama i programima kojima se osigurava institucionalna ravnoteža između konstitutivnih naroda. Oni su još uvijek u lošoj poziciji, a u mnogim slučajevima su žrtve etničke diskriminacije. Ova situacija podstiče stalnu pojavu u društvu u kojem je zajednica podijeljena po etničkim linijama, a koju iskorištavaju one političke stranke koje prikupljaju podršku oslanjajući se na nacionalističku retoriku.

U ovom izvještaju ECRI (Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije) vlastima Bosne i Hercegovine daje preporuku da poduzmu dalje aktivnosti u više područja.

ECRI snažno potiče vlasti da Ustav i odredbe Izbornog zakona usklade sa zahtjevima Evropske konvencije o ljudskim pravima. ECRI vlasti poziva da poduzmu sve neophodne mjere kako bi osigurali da nacionalne manjine uživaju stvarna i efektivna prava na zastupljenost u izbornim tijelima na lokalnom nivou i da riješe sva neriješena pitanja u vezi sa savjetodavnim tijelima o nacionalnim manjinama kako bi se nacionalnim manjinama omogućilo da učestvuju u javnom životu i imaju na njega utjecaj na svim nivoima.

ECRI vlastima u Bosni i Hercegovini upućuje snažnu preporuku da prioritarno osiguraju obuku i edukaciju sudija i tužilaca, a posebice o Zakonu o spriječavanju svih oblika diskriminacije i pitanjima koja se općenito tiču rasne diskriminacije. ECRI također predlaže da se i za advokate organizira edukacija o ovom zakonu o pitanjima koja se više uopšteno odnose na rasnu diskriminaciju. ECRI naglašava da bi ova edukacija, u skladu sa definicijama direktne i indirektno diskriminacije izložene u ECRI-jevim Opštim političkim preporukama br. 7, trebala obuhvatiti teme kao što su rasa, boja kože, jezik, vjera, nacionalnost i nacionalno ili etničko porijeklo.*

---

* Preporuke iz ovog stava bit će predmet procesa privremenog praćenja koje će ECRI provesti najkasnije u roku od dvije godine nakon objavljivanja ovog izvještaja.

ECRI-jeva preporuka vlastima je da nadziru primjenu Zakona o sprječavanju svih oblika diskriminacije u praksi i da prema potrebi donesu odgovarajuće izmjene i dopune kako bi se osiguralo da ovaj zakon obezbijedi stvarnu i efektivnu zaštitu od svih oblika rasne diskriminacije. ECRI snažno preporučuje da vlasti stave na raspolaganje dovoljno finansijskih i ljudskih resursa kako bi omogućile da Ured ombudsmena za ljudska prava efektivno izvrši sve zadatke koji su mu dodijeljeni u oblasti borbe protiv rasne diskriminacije.

ECRI vlasti potiče da pred lice pravde izvedu sva lica odgovorna za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid koji su počinjeni tokom rata. Preporuka je također da se ojačaju napori da se osigura diversifikacija unutar sistema krivičnog pravosuđa.

ECRI snažno potiče političke lidere na svim nivoima da prestanu sa nacionalističkom retorikom. ECRI snažno potiče vlasti da poduzmu *ad hoc* mjere usmjerene protiv korištenja etnički zapaljivog govora od strane političkih vođa.

ECRI potiče vlasti da poduzmu niz mjera u borbi protiv rasne diskriminacije i protiv segregacije u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, stambenih pitanja i zdravstva.

ECRI potiče vlasti da kao prioritet okončaju svoj rad na rješavanju preostalih slučajeva "dvije škole pod jednim krovom", ECRI podvlači da će vlasti tako osigurati ne samo da se ove škole administrativno objedine nego da gdje god je to moguće učenici zajedno pohađaju nastavu.*

ECRI potiče vlasti da obustave pojave diskriminacije na etničkoj osnovi u oblasti ostvarivanja prava na penziju, i da poduzmu sve neophodne zakonske korake kako bi osigurali da se novi, slični slučajevi ne ponavljaju u budućnosti.*

Preporuka ECRI-ja je da vlasti uklone preostale prepreke za povratak, i u tu svrhu daje preporuku da vlasti poduzmu niz mjera kako bi se okončala diskriminacija povratka pripadnika manjina. ECRI vlasti ohrabruje da što prije usvoje Revidiranu strategiju za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma.

ECRI daje preporuku vlastima da poduzmu niz mjera u borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije protiv Roma u svim oblastima svakodnevnog života. ECRI preporučje da vlasti nadziru i pažljivo procijene efekat mjera uključenih u Akcioni plan za Rome, uz punu uključenost predstavnika Roma, kako bi se mogao usvojiti Akcioni plan tamo gdje bude neophodno i brzo prenijeti iskustvo o najboljoj praksi.

ECRI-jeva preporuka vlastima je da poduzmu određeni broj mjera protiv diskriminacije lica koja traže azil i izbjeglica.

ECRI vlastima preporučuje da poduzmu sve neophodne mjere kako bi se okončalo rasno profiliranje. ECRI ohrabruje vlasti da razmotre uspostavu nezavisnog tijela kojem bi bilo povjerena istraga svih navoda o lošem postupanju policajaca i da intenziviraju svoje napore na osiguravanju etničke diversifikacije policije. ECRI predlaže da svi incidenti vezani za navodno rasističko nasilje treba da budu detaljno i blagovremeno istraženi kako bi se osiguralo da počinioci krivičnih djela budu izvedeni pred lice pravde.

ECRI daje preporuku da se identificiraju načini mjerenja trenutnog položaja manjinskih grupa u različitim područjima života uključujući i kontekst sljedećih izbora. ECRI naglašava da se prikupljanje ovakvih podataka mora odvijati uz odgovarajuće poštovanje principa povjerljivosti, informiranog pristanka i dobrovoljnog samoodređenja.

---

* Preporuke iz ovog stava bit će predmet procesa privremenog praćenja koje će ECRI provesti najkasnije u roku od dvije godine nakon objavljivanja ovog izvještaja.

ECRI potiče vlasti da osiguraju da sva lica koja spadaju pod jurisdikciju Bosne i Hercegovine uživaju ne samo zakonska prava nego i stvarna prava propisana zakonom bez obzira na njihovo etničko porijeklo. ECRI potiče i vlasti i političke vođe na svim nivoima da traže rješenja koja će biti od dugoročnog interesa svih ljudi koji žive u Bosni i Hercegovini, zasnovana na priznavanju jednakog demokratskog državljanstva za sve.

NALAZI I PREPORUKE

I. Primjena zakonskih odredaba

Međunarodni pravni instrumenti

1. Bosna je potpisnica Protokola br. 12 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Što se tiče drugih relevantnih međunarodnih instrumenata, u svom prvom izvještaju o Bosni i Hercegovini, ECRI je dao preporuku da Bosna i Hercegovina ratifikuje Evropsku socijalnu povelju (revidiranu), Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima, Konvenciju o kibernetičkom kriminalu i njen Dodatni propokol koji se odnosi na kriminalizaciju djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih uz upotrebu kompjuterskih sistema, Evropsku konvenciju o državljanstvu, i Konvenciju o učešću stranaca u javnom životu na lokalnom nivou.
2. ECRI pozdravlja činjenicu da je nakon objavljivanja njegovog izvještaja Bosna i Hercegovina ratifikovala određeni broj međunarodnih instrumenata koji mogu imati snažan utjecaj u borbi protiv rasizma i povezanih oblika netolerancije, konkretno ratifikovala je Evropsku socijalnu povelju (revidiranu), Evropsku konvenciju o državljanstvu, Konvenciju o kibernetičkom kriminalu i njen Dodatni propokol, i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.¹ Međutim, Bosna i Hercegovina još uvijek nije ratifikovala Konvenciju o učešću stranaca u javnom životu na lokalnom nivou. ECRI naglašava da ovaj pravni instrument može dati značajan doprinos u borbi protiv rasizma i povezanim oblicima netolerancije jer će pomoći da se uklone prepreke potpunom učešću svih lica u društvu kojem pripadaju.
3. U svom prvom izvještaju o Bosni i Hercegovini, ECRI je također dao preporuku da, u skladu sa članom 14. Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Bosna i Hercegovina izjavi da priznaje nadležnost Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije da prima i razmatra saopštenja lica ili grupa lica pod njenom jurisdikcijom koja se žale da su žrtve povrede od strane države u pogledu bilo kog prava pomenutog u Konvenciji. Takva izjava još uvijek nije data mada je ECRI dobio neke naznake da su vlasti možda spremne da razmotre poduzimanje takvog koraka. ECRI-u je poznato da je ratifikacijom Protokola br. 12 Evropske konvencije o ljudskim pravima Bosna i Hercegovina svim licima koja potpadaju pod njenu jurisdikciju već dala mogućnost da se zbog diskriminacije žale na međunarodnom nivou. ECRI je mišljenja da bi davanje izjave propisane u članu 14. Konvencije stoga bilo viđeno kao nadopunjavajući korak za čije poduzimanje ne bi trebalo da postoji bilo kakva zakonska ili praktična smetnja.
4. ECRI ponovo daje preporuku da Bosna i Hercegovina ratifikuje Konvenciju o učešću stranaca u javnom životu na lokalnom nivou i da da izjavu u skladu sa članom 14. Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, čime bi dala nadležnost Komitetu za ukidanje rasne diskriminacije da prima i razmatra saopštenja pojedinaca.

Odredbe ustavnog i izbornog zakona koje uređuju izbore na državnom nivou

5. Kao što se navodi u ECRI-jevom prvom izvještaju, Ustav Bosne i Hercegovine, usvojen kao Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma (koji je potpisan 1995. godina kako bi se zaustavio rat) Bošnjake, Hrvate i Srbe (zajedno sa "Ostalima")

---

¹ U Bosni i Hercegovini, ovi pravni instrumenti stupili su na snagu kako slijedi: Dodatni protokol Konvencije o kibernetičkom kriminalu koji se odnosi na kriminalizaciju djela rasističke i ksenofobične prirode počinjenih uz upotrebu kompjuterskih sistema – 1.9.2006. godine; Evropska socijalna povelja (revidirana) - 1.12.2008. godine; Evropska konvencija o državljanstvu – 1.2.2009. godine. Bosna i Hercegovina ratifikovala je Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima 21.9. 2010. godine koja će stupiti na snagu u Bosni i Hercegovini dana 1.1.2011. godine.

definira kao konstitutivne narode Bosne i Hercegovine. U skladu sa odlukama Ustavnog suda, Bošnjaci, Hrvati i Srbi smatraju se konstitutivnim narodima na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine bez obzira na to u kom entitetu imaju prebivalište.² Različitim aranžmanima ugrađenim kako u Ustav BiH i u entitetske ustave tako i u zakone, određen broj mjesta u Parlamentu dodjeljuje se različitim etničkim grupama. Dodatnim odredbama koje uređuju razne druge pozicije koje se tiču vršenja javnih funkcija (uključujući, na primjer, Predsjedništvo BiH i Ured ombudsmena) uspostavljeni su mehanizmi etničke podjele vlasti između tri konstitutivna naroda. Često, ali ne uvijek, propisuje se da pripadnici iz reda "Ostalih" učestvuju u radu takvih institucija. O primjeni ovih odredaba u praksi govori se u drugim dijelovima ovog izvještaja.³

6. U svom prvom izvještaju, ECRI je iznio stav da se mora riješiti problem etničke diskriminatorne prirode određenih ustavnih aranžmana prema kojim su neke javne funkcije rezervisane isključivo za lica koja dolaze iz određenih etničkih grupa. ECRI je ohrabrio vlasti Bosne i Hercegovine da potaknu javnu debatu o izmjenama Ustava na državnom nivou i da osiguraju da se u takvu debatu uključe sve etničke grupe koje sačinjavaju društvo Bosne i Hercegovineo kako bi se osiguralo da ustavni aranžmani dopuste učešće svih u javnom životu i da nemaju negativan diskriminatorski utjecaj na bilo koju manjinsku grupu.
7. Nakon objavljivanja ECRI-jevog izvještaja nastavila se debata o mogućoj ustavnoj reformi. U isto vrijeme, od Evropskog suda za ljudska prava je zatraženo da razmotre dvije predstavke - jednu podnesenu od strane jednog pripadnika Romske nacionalne manjine i drugu od strane jednog pripadnika jevrejske nacionalne manjine, a koje se odnose na njihovo isključivanje iz kandidature za članove Predsjedništva i Dom naroda na državnom nivou. Ovo isključivanje proisteklo je iz odredaba Ustava i Izbornog zakona koje propisuju direktne izbore za Predsjedništvo BiH i indirektno izbore, kroz entitetske parlamente, delegata u Doma naroda na nivou države. U oba slučaja, etnička pripadnost isključuje neka lica iz kandidature: na ove funkcije mogu se birati samo Bošnjaci i Hrvati iz Federacije Bosne i Hercegovine (ali ne i Srbi i "Ostali"), a iz Republike Srpske mogu biti birani samo Srbi (ali ne i Bošnjaci, Hrvati i "Ostali"). Tako sva lica koja za sebe ne smatraju da etnički pripadaju jednom konstitutivnom narodu, i sva lica koja pripadaju nekom konstitutivnom narodu, ali ne žive u entitetu u kojem su brojniji, isključena su iz kandidature na te pozicije. U decembru 2009. godine, Sud je utvrdio da, uprkos činjenici da su ove odredbe koje su kao dio aranžmana podjele vlasti dogovorene u Dejtonskom mirovnom sporazumu 1995. godine i da su u vrijeme kad su usvojene donesene zbog legitimnog cilja - da se osigura mir, dalje postojanje takvog isključivanja ne može se više smatrati srazmjernim tom cilju. Stoga je utvrđeno da daljnja nemogućnost da se ova lica prijavljuju za kandidaturu predstavlja kršenje odredaba o zabrani diskriminacije.⁴
8. ECRI duboko žali što Radna grupa koja je u Bosni i Hercegovini oformljena u martu 2000. godine kao odgovor na tu presudu radi izrade nacrtu ustavnih i drugih amandmana s ciljem sprječavanja takvih kršenja u budućnosti, nije uspjela na vrijeme postići dogovor o daljnjim koracima kako bi se usvojili neophodni amandmani prije sljedećih izbora za Predsjedništvo i Dom naroda na nivou države u oktobru 2010. godine. Zbog toga će Romi, Jevreji, pripadnici drugih nacionalnih manjina i lica koja sebe ne smatraju bilo pripadnicima nekog od konstitutivnih naroda ili neke nacionalne manjine i dalje patiti zbog kršenja njihovih prava da ne budu diskriminirani na etničkoj osnovi. ECRI je prepoznao

---

² Djelimična odluka Ustavnog suda broj U 5/ 98 III od 30. juna i 1.7. 2000 godine.

³Vidi u daljem tekstu naročito Odjeljak X - *Potreba da se prizna puno bosansko demokratsko državljanstvo.*

⁴ *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, aplikacije broj 27996/06 i 34836/06, presuda Evropskog suda za ljudska prava (GC), 22.12.2009.*

da je ovdje ugrožen jedan broj važnih, kompleksnih i međusobno povezanih interesa koji se odnose prije svega na pravo svih lica da efektivno učestvuju u javnom životu, bilo da se izjašnjavaju kao pripadnici nekog konstitutivnog naroda ili ne, i bez obzira gdje u Bosni i Hercegovini žive, a također i na interese konstitutivnih naroda da i dalje, kao takvi, imaju jednak utjecaj na javna pitanja. ECRI naglašava da iako uravnotežavanje interesa koji se dovode u pitanje nije nimalo jednostavan zadatak, ova pitanja nisu nepoznanica političkim liderima u zemlji. Štaviše, u posljednjih nekoliko godina raspravljalo se o raznim prijedlozima ustavnih aranžmana za rješavanje ovih problema. ECRI naglašava potrebu da se postupi u skladu sa presudom Evropskog suda za ljudska prava i da se brzim korakom krene naprijed ka uspostavljanju sistema u kojem nijedan član društva neće biti diskriminiran u korištenju svojih izbornih prava zbog svoje etničke pripadnosti.

9. ECRI snažno apeluje na vlasti da usklade Ustav Bosne i Hercegovina i odredbe Izbornog zakona sa zahtjevima Evropske konvencije o ljudskim pravima, stavljajući naglasak na potrebu da se izbjegne odugovlačenje situacije u kojoj se krši zabrana diskriminacije na etničkoj osnovi. ECRI apeluje na sve aktere da zauzmu konstruktivan pristup i da se fokusiraju na iznalaženje zajedničke osnove za uređenje izbornog sistema koji je dugoročno održiv i koji, iako osigurava punu jednakost članova tri konstitutivna naroda, ne svodi pitanje zastupljenosti samo ili isključivo na pitanje etničke pripadnosti nego omogućava svim članovima društva da potpuno učestvuju u izbornom procesu.

Odredbe kojima se uređuje politička zastupljenost lica koji pripadaju nacionalnim manjinama⁵

10. U svom prvom izvještaju, ECRI je potakao vlasti Bosne i Hercegovine da osiguraju uspostavu efektivnih mehanizama za osiguravanje političke zastupljenosti nacionalnih manjina na svim nivoima i da predstavnici nacionalnih manjina budu u mogućnosti da biraju svoje predstavnike na lokalnim izborima u oktobru 2004. godine. ECRI sa žaljenjem konstatuje da su relevantne izmjene i dopune stupile na snagu prekasno da bi se nacionalnim manjinama omogućilo da biraju svoje predstavnike na izborima 2004. godine. U 2008. godini, Izborni zakon Bosne i Hercegovine je još jednom izmijenjen i dopunjen⁶ kako bi se usvojile nove odredbe o izboru kandidata koji se nisu identifikovali sa jednim od tri konstitutivna naroda. Te izmjene i dopune su uvele dva paralelna izborna sistema u svakoj opštini: sistem proporcionalne zastupljenosti za izbor kandidata iz opšte populacije, i sistem dodjeljivanja mandata kandidatu koji osvoji prostu većinu glasova u prvom glasanju za sjedišta zagantovana za nacionalne manjine. Prema novim pravilima, tamo gdje nacionalne manjine učestvuju sa više od 3 % u ukupnom broju biračkog tijela prema zadnjem popisu stanovništva (1991. godine) imaju pravo na jednog predstavnika u datoj skupštini opštine ili opštinskom vijeću.
11. ECRI pozdravlja uvođenje ovih pozitivnih mjera koji bi trebale osigurati direktno učešće manjinskih grupa u javnom životu. Međutim, ECRI primjećuje da jako mali broj opština dostiže prag od 3 %, a Savjetodavni komitet za Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina je također izrazio istu zabrinutost.⁷ Predstavnici nacionalnih manjina također su podnijeli izvještaj o teškoćama da

---

⁵ Mimo područja Izbornog zakona (razmotreno u daljem tekstu), situacija lica koja pripadaju nacionalnim manjinama obrađena je na drugim mjestima u ovom izvještaju. Vidi u daljem tekstu podnaslov *Ranjive grupe – nacionalne manjine*.

⁶ Član 64. Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona kojim je izmijenjen i dopunjen član 13.14 Izbornog zakona.

⁷ Savjetodavni komitet za Okvirnu konvenciju o zaštiti nacionalnih manjina, Drugo mišljenje o Bosni i Hercegovini od 27.4.2009. godine, ACFC/OP/II(2008)005, § 197.

iskoriste svoje pravo da se kao pripadnici nacionalnih manjina kandiduju na opštinskim izborima 2008. godine čak i u slučajevima kad je dostignut prag od 3 %, usljed nejasnih informacija Izborne komisije o uslovima registracije manjinskih kandidata, činjenice da službeni izborni dokumenti nisu prezentirali kandidate nacionalnih manjina kao takve nego samo kao nezavisne kandidate, te zbog nejasnih glasačkih listića. Predstavnici nacionalnih manjina su također istakli da je za njih i dalje isključena mogućnost da učestvuju u izborima za mjesto u Predsjedništvu i Domu naroda Bosne i Hercegovina te da, s obzirom da im nije dodijeljeno nijedno mjesto u komisiji koja je oformljena kako bi radila na izmjenama Ustava i Izbornog zakona kao odgovor na donošenja presude u predmetu *Sejdić i Finci*, imaju malu mogućnost da utječu na rezultate ovih diskusija.

12. Preporuka ECRI-ja vlastima Bosne i Hercegovine je da preispitaju kako implikacije praga od 3 % u praksi za garantovana mjesta nacionalnih manjina u skupštinama opštine i opštinskim vijećima, tako i praktične probleme za koje u svojim izvještajima predstavnici nacionalnih manjina navode da nailaze prilikom korištenja svojih izbornih prava na opštinskim izborima. ECRI poziva vlasti da poduzmu sve neophodne mjere uključujući, po potrebi, i zakonodavne kako bi se osiguralo da nacionalne manjine uživaju svoja stvarna i efektivna prava da budu zastupljeni u izabranim tijelima na lokalnom nivou.
13. Preporuka ECRI-ja vlastima je da poduzmu sve neophodne mjere kako bi se osiguralo da predstavnici nacionalnih manjina mogu direktno učestvovati ne samo u javnim debatama nego i u zvaničnim diskusijama o izmjenama i dopunama Ustava BiH i Izbornog zakona.

Odredbe krivičnog zakona protiv rasizma i rasne diskriminacije⁸

- Sadržaj

14. U ovom izvještaju, ECRI se osvrnuo na odredbe Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine kojima se zabranjuje da javni dužnosnici vrše diskriminaciju i da ograničavaju pravo građana na upotrebu svog jezika u odnosima sa organima vlasti, i kojim se zabranjuje sprječavanje povratka izbjeglica i raseljenih lica. Također se osvrnuo i na odredbe entitetskih krivičnih zakona kojim se zabranjuje diskriminacija od strane bilo kojeg pojedinca na istim osnovama - poticanje na nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju, ograničavanje prava građanima da upotrebljavaju svoj jezik i pismo i sprječavanje povratka. U izvještaju je skrenuta pažnja na čitav niz odredaba krivičnog zakona za koje ECRI smatra da bi trebale biti uključene u efikasnu legislativu na državnom nivou kako bi se borilo protiv pojave rasizma i rasne diskriminacije, kao što je to izloženo u ECRI-jevoj Opštoj političkoj preporuci br. 7 o nacionalnoj legislativi za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije. Data je preporuka da vlasti Bosne i Hercegovine nastave da preispituju efikasnost odredaba Krivičnog zakona usmjerenih protiv rasizma i rasne diskriminacije i da ih dopune imajući u vidu ECRI-jevu Opštu političku preporuku br. 7. Dalje je data preporuka da zakon treba izričito propisati da rasističke pobude predstavljaju otežavajuću okolnost kod svih djela kršenja zakona. ECRI-ju je poznato da slične odredbe kao ove koje smo gore opisali postoje u Krivičnom zakonu Brčko Distrikta.
15. Nakon objavljivanja ECRI-jevog izvještaja, vlasti su izradile i stavile u parlamentarnu proceduru prijedlog Zakona o fašističkim i neofašističkim organizacijama u Bosni i Hercegovini kojim se zabranjuju aktivnosti takvih organizacija na teritoriji Bosne i Hercegovine. Međutim, prijedlog zakona koji je

---

⁸ U skladu sa definicijama izloženim u ECRI-jevim Opštim preporukama br. 7 o nacionalnoj legislativi usmjerenoj protiv rasizma i rasne diskriminacije, sva upućivanja na ove pojave uključuju sljedeće osnove: na "rasnoj" osnovi, na osnovi boje kože, jezika, vjere, nacionalnosti ili nacionalne ili etničke pripadnosti.

izrađen 2010. godine nije dobio neophodnu podršku u Parlamentu pa stoga nije usvojen. Vlada je najavila da će se tokom 2010. godine izraditi novi krivični zakon s odredbama usmjerenim protiv kibernetičkog kriminala i poricanja holokausta. Koliko je ECRI-ju poznato, Vijeće ministara BiH je u martu 2010. godine usvojilo izmijenjeni prijedlog Zakona o zabrani fašističkih i neofašističkih organizacija i upotrebe njihovih simbola u Bosni i Hercegovini, i uputilo ga u parlamentarnu proceduru, ali parlament ga još uvijek nije usvojio. Tokom 2009. godine, predložene su i izmjene i dopune Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine kako bi se pojačale odredbe usmjerene protiv krivičnih djela mržnje, govora mržnje i diskriminacije. Međutim, ECRI nije dobio nikakve indikacije da su ovakve odredbe do sada usvojene, niti o dodatnim elementima koje bi mogle uključiti.⁹ Nisu dobivene nikakve informacije o bilo kakvim drugim relevantnim izmjenama krivične legislative ni na državnom ni na entitetskom nivou.

16. ECRI ponovo daje preporuku da ovaj zakon treba da sadrži izričitu odredbu da rasističke pobude predstavljaju otežavajuće okolnosti kod svih krivičnih djela. ECRI uz to ohrabruje vlasti da što prije okončaju proceduru usvajanja zakona kojim bi se zabranile fašističke i neofašističke organizacije i njihovi simboli, i da osiguraju da naponi koji se trenutno čine na pooštavanju odredbi krivičnog zakona usmjerenih protiv krivičnih djela mržnje, govora mržnje, diskriminacije, kibernetičkog kriminala i poricanja holokausta urode plodom.
17. ECRI snažno preporučuje da vlasti nadziru efikasnost odredaba krivičnog zakona usmjerenih protiv rasizma i rasne diskriminacije i da ove odredbe prema potrebi dopune kako bi se osigurala efikasna zaštita protiv rasizma i rasne diskriminacije, uzimajući u obzir ono što se navodi u ECRI-jevim Opštim političkim preporukama br. 7.

- *Primjena*

18. U svom prvom izvještaju, ECRI je vlastima preporučio da poboljšaju primjenu postojećih odredaba krivičnog zakona usmjerenih protiv rasizma i rasne diskriminacije. Naglašeno je da sva lica koja rade unutar krivičnog pravosuđa treba da prođu sveobuhvatnu edukaciju o sadržaju odredaba i da budu upoznati s potrebom da ozbiljno shvataju djela rasizma i rasne diskriminacije i da počiniocima tih djela izvedu pred lice pravde.
19. Vlasti su ukazale na to da pred Sudom Bosne i Hercegovine nije pokrenut nijedan predmet u vezi sa krivičnim djelima rasne diskriminacije prema čl. 145 i 146. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine koji zabranjuju da javni dužnosnici vrše diskriminaciju i sprječavaju povratak izbjeglica i raseljenih lica.¹⁰ Između 2005. i 2007. godine, 34 predmeta su pokrenuta u skladu sa relevantnim odredbama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, uglavnom u skladu sa članom 163. kojim se zabranjuje poticanje na rasnu ili vjersku mržnju, razdor ili neprijateljstvo (na primjer, putem grafita na vjerskim objektima).¹¹

---

⁹ Što se ovoga tiče, ECRI skreće pažnju na tačku 18. svojih Opštih političkih preporuka br. 7 prema kojim bi pored kriminalizacije poticanja na nasilje, mržnju i diskriminaciju, zakon trebao propisati i kaznu, između ostalog, za javne uvrede i klevete ili prijetnje protiv pojedinaca ili grupa na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, nacionalnosti ili nacionalne ili etničke pripadnosti; javno izražavanje ideologije koja, zbog rasističkih ciljeva, propagira superiornost ili potcjenjuje ili omalovažava grupe ljudi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, religije, nacionalnosti, ili nacionalne ili etničke pripadnosti; javno negiranje, umanjivanje, opravdavanje ili odobravanje genocida, zločina protiv čovječnosti i jedan broj dodatnih relevantnih krivičnih djela, s rasističkim ciljevima.

¹⁰ CERD/C/BIH/7-8, od 25.8.2008. godine, § 98.

¹¹ CERD/C/BIH/7-8, od 25.8. 2008. godine, § 132 i § 136.

Između 2005. i 2008. godine, zabilježen je samo jedan slučaj u kojem su prekršene relevantne odredbe Krivičnog zakona Republike Srpske.¹²

20. ECRI je primio k znanju ove podatke i pozdravlja napore koje su vlasti učinile da bi ih prikupile. ECRI je, međutim, zabrinut zbog izvještaja da mnogi rasistički i diskriminatorni incidenti prijavljeni policiji ne odmiču dalje od početne istražne faze naročito usljed nedostatka razumijevanja o elementima i indikatorima mržnje. ECRI je također zabrinut zbog izvještaja prema kojim odluke da se istrage u ovakvim predmetima obustave možda ponekad imaju političku motivaciju. ECRI ponovo podvlači potrebu da se osigura da sva lica koja rade u krivičnim pravosudnim organima moraju u potpunosti biti upoznata s odredbama krivičnog zakona usmjerenim protiv rasizma i rasne diskriminacije, kako bi se osiguralo da se te odredbe na ispravan način primjenjuju u praksi. ECRI također podvlači da usvajanje i primjena odredaba koji definišu rasističke pobude kao otežavajuće okolnosti za obična krivična djela bi omogućilo propisivanje težih kazni u takvim predmetima čak i kada se ona ne uklapaju u definicije konkretnih rasističkih djela u različitim krivičnim zakonima.
21. ECRI ponovo preporučuje vlastima Bosne i Hercegovine da poduzmu sve neophodne mjere kako bi se osigurala puna i ispravna primjena odredaba krivičnog zakona koje se odnose na rasizam i rasnu diskriminaciju. ECRI ponovo podvlači da sva lica koja rade unutar krivičnog pravosuđa – pripadnici policijskih snaga, tužilaštava i sudova – treba da budu sveobuhvatno educirani o sadržaju relevantnih odredaba, i skeće pažnju da takva edukacija treba da bude omogućena i advokatima. ECRI također ponovo ističe značaj da se javni dužnosnici upozore na potrebu da rasistička djela i djela rasne diskriminacije shvate ozbiljno i da njihove počiniocce izvedu pred lice pravde.
22. ECRI ohrabruje vlasti da nastave i intenziviraju svoje napore na prikupljanju podataka u vezi sa primjenom odredaba krivičnog zakona u ovoj oblasti kako bi se mogla ocijeniti njihova efikasnost. Ovi podaci bi trebali obuhvatiti sve faze krivičnog postupka, od podnošenja prijave do konačne sudske odluke.

Ratni zločini

23. Postupak protiv lica optuženih za ratne zločine može se voditi pred sudovima na različitim nivoima u Bosni i Hercegovini, od Ustavnog sudu Bosne i Hercegovine do kantonalnih i okružnih sudova. U svom izvještaju ECRI je preporučio vlastima da učine sve napore kako bi se, u interesu žrtava, njihovih porodica i u interesu pomirenja i integracije još uvijek podijeljenog društva, pred pravdu izvela lica koja su odgovorna za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid koji su počinjeni tokom rata. U isto vrijeme, ECRI vlastima Bosne i Hercegovine preporučuje da osiguraju neophodnu političku i materijalnu podršku inicijativi da se uspostavi Komisija za istinu i pomirenje.
24. ECRI sa žaljenjem konstatuje da se prestalo razmišljati o uspostavi Komisije za istinu i pomirenje. Iako priznaje da bi moglo biti neobično da takvo tijelo postoji istovremeno sa ozbiljnim naporima da se svi počinioci ratnih zločina izvedu pred lice pravde, ECRI podvlači potrebu da se Bosna i Hercegovina treba u potpunosti suočiti sa svojom nedavnom prošlosti, i smatra da je takvo jedno tijelo moglo doprinijeti ovom procesu tako što bi osiguralo forum na kojem se moglo iskreno suočiti sa bolnim pitanjima iz različitih perspektiva, s ciljem pronalaska zajedničke osnove kako bi se išlo naprijed zajedno. Kao što je na drugim mjestima u ovom izvještaju pomenuto, trenutno je takav pristup više izuzetak nego pravilo u Bosni i Hercegovini. Sve to čini mnogo težim izgradnju društva u kojem se prepoznaje da

---

¹² CERD/C/BIH/7-8, od 25.8. 2008. godine, § 175.

svi pripadnici društva mogu da daju pozitivan doprinos bez obzira na njihovo porijeklo ili mjesto gdje žive.¹³

25. Nakon objave ECRI-jevog izvještaja uspostavljen je Odjel za ratne zločine Suda Bosne i Hercegovine. U izvještajima se navodi da ovaj odjel i Posebni odjel za ratne zločine Tužilaštva Bosne i Hercegovine funkcionišu efikasno i uskladu sa relevantnim međunarodnim standardima. Vlasti su ukazale na to da je od augusta 2008. godine Odjel izdao 89 naloga za pokretanje istrage, 27 optužnica, 8 prvostepenih presuda (6 okrivljujućih i 2 oslobađajuće) i 6 presuda po žalbi (5 okrivljujućih i jedna oslobađajuća).¹⁴ U decembru 2008. godine, Vijeće ministara usvojilo je Nacionalnu strategiju o ratnim zločinima čija je namjera bila da se uvede sistematičan pristup rješavanju velikog broja predmeta ratnih zločina. ECRI pozdravlja usvajanje ove strategije iako konstatuje da izgleda da je do sada napravljen mali napredak u njenoj primjeni u praksi. ECRI shvata da budžetska ograničenja možda doprinose ovakvoj situaciji. U izvještajima se navode problemi s krivičnim gonjenjem optuženih za ratne zločine koji su prouzrokovani smetnjama kao što je, na primjer, primjena različitih krivičnih zakona na državnom i entitetskom nivou, potreba da se unaprijedi saradnja između tužilaca i policije i između policija u dva entiteta, kao i nedovoljan broj tužilaca ili nedovoljno specijalizirani tužioci na kantonalnom i okružnom nivou. Propuštanje da se obezbijedi adekvatna zaštita svjedoka također ozbiljno ometa napore da se osigura da se osude počinitelji ratnih zločina jer su svjedoci i dalje izloženi uznemiravanjima, zastrašivanjima i prijetnjama, a žrtve koje imaju ulogu svjedoka rijetko imaju na raspolaganju odgovarajuću podršku.¹⁵ ECRI naglašava potrebu da se osiguraju adekvatni ljudski i finansijski resursi kako bi se osiguralo da napor da se procesuiraju svi počinioci ratnih zločina urode plodom. ECRI primjećuje i da suđenja ratnih zločina nastavljaju da izazivaju značajnu, često polariziranu pažnju medija, i naglašava koliko je naročito važno da se osigura efikasno procesuiranje ratnih zločina u kontekstu kad se tim putem pošlo ne samo kao instrumentom da se osigura da je pravda zadovoljena nego također kao osnovnim sredstvom da se istina o prošlosti iznese na vidjelo i da se omogući da dođe do pomirenja.

26. ECRI ponovo preporučuje vlastima da učine sve što je neophodno kako bi se, u interesu žrtava, njihovih porodica i u interesu pomirenja i integracije još uvijek podijeljenog društva, pred pravdu izvela lica koja su odgovorna za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid koji su počinjeni tokom rata. ECRI snažno ohrabruje vlasti da osiguraju da mjere koje su već poduzete s ciljem efikasnog krivičnog gonjenja imaju potpun efekat, naročito tako što će osigurati da se na raspolaganje stave adekvatni ljudski i finansijski resursi neophodni za zadatak koji se obavlja.

27. U isto vrijeme, ECRI vlastima preporučuje da ponovo pokrenu javnu debatu o načinima dolaska do iskrenog pomirenja bilo kroz uspostavljanje formalne komisije ili na neki drugi način.

Zakon o sprječavanju svih oblika diskriminacije¹⁶

28. U svom prvom izvještaju, ECRI preporučuje vlastima Bosne i Hercegovine da razmotre usvajanje sveobuhvatnog civilnog administrativnog zakonodavstva protiv rasne diskriminacije.

¹³ Vidi u daljem tekstu podnaslov *Potreba da se prizna puno bosansko demokratsko državljanstvo*.

¹⁴ CERD/C/BIH/7-8, od 25.8.2008. godine, § 105.

¹⁵ OSCE, *Zaštita i podrška svjedocima tokom suđenja za ratne zločine u BiH: Prepreke i preporuke godinu dana nakon usvajanja Strategije za procesuiranje ratnih zločina, januar 2010.*

¹⁶ Vidi druge, specifičnije odredbe građanskog prava koje se bave diskriminacijom na polju zapošljavanja: vidi *Diskriminacija-Zapošljavanje*.

29. Parlamentarna skupština je 23.7.2009. godine donijela Zakon o sprječavanju svih oblika diskriminacije, koji je stupio na snagu 6.8.2009. godine. Ovaj zakon uspostavlja opsežni i neiscrpni popis zaštićenih osnova, uključujući rasu, boju kože, jezik, religiju, etničku pripadnost, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, političko ili drugo uvjerenje, imovinu, članstvo u sindikatu ili bilo kojem drugom udruženju, obrazovanje, socijalni status i pol, seksualno opredjeljenje ili seksualnu orijentaciju, i svaku drugu okolnost. Zakon također pokriva širok spektar sektora (zaposlenje, članstvo u profesionalnim organizacijama, obrazovanje, obuku, stanovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu, robe i usluge). Navedeno uključuje definicije direktne ili indirektno diskriminacije, kao i drugih oblika diskriminacije kao što su uznemiravanje, mobing, segregacija, upućivanje drugih na diskriminaciju i poticanje na diskriminaciju. Zakon se primjenjuje na aktivnosti svih javnih tijela na nivou države, Entiteta, kantona i Brčko Distrikta, opštinskih institucija i tijela, te pravnih lica koja imaju javna ovlaštenja, kao i na djelovanje svih pojedinaca i pravnih lica.
30. Zakon ne sprečava zadržavanje ili usvajanje privremenih posebnih mjera u cilju sprečavanja ili nadoknađivanja pretrpljenih oblika diskriminacije obuhvaćenih Zakonom. Međutim, on također uključuje dugi popis ekspresivnih izuzetaka od načela jednakog tretmana, pored opšteg izuzetka na osnovu objektivnog i razumnog opravdanja različitog tretmana. Za religijske grupe se posebno odobrava širok spektar izuzeća od obaveze jednakog tretmana, posebno u području zapošljavanja.
31. Zakon detaljno propisuje razne oblike pravnih postupaka koji mogu pokrenuti žrtve diskriminacije, određuje privremene zaštitne mjere od strane suda, utvrđuje prebacivanje tereta dokazivanja, intervencije treće strane i kolektivne tužbe i štiti osobe koje pokreću postupke, ili koji postupaju kao svjedoci. Definiše kršenje zakona kao prekršaj koji se isključivo rješava određivanjem novčanih kazni. Kazne koje se mogu izreći osobama ili tijelima koja vrše diskriminaciju ako ne sarađuju i odgovaraju na zahtjev ili preporuku ombudsmena ili nalog suda, veće su od onih koje se mogu izreći za krivična djela diskriminacije.¹⁷ Kazne su također utvrđene za slučajeve kada osoba doživljava diskriminaciju zbog svog učešća u postupcima protiv diskriminacije.
32. ECRI pozdravlja donošenje Zakona o sprječavanju svih oblika diskriminacije te konstatuje da je prema informacijama kojima raspolažu vlasti, ovim Zakonom također uspostavljena osnova za kasnije usvajanje Zakona protiv nasilja za vrijeme sportskih događanja, kao i izmjene i dopune Zakona o državnoj službi, pružajući bolju zaštitu u vezi sa diskriminacijom i mobingom. ECRI posebno ističe širok raspon osnova, sektora aktivnosti i aktera koje isti izričito pokriva. Ipak je zabrinuta zbog širokog popisa izuzetaka od načela jednakog tretmana zacrtanih u Zakonu. ECRI naglašava da osobe ne bi trebale biti sprečavane da se zapošljavaju na vjerskoj osnovi ukoliko ne postoji direktna ili nužna veza između vjere pojedinca i funkcija koje treba obavljati; ECRI brine činjenica da s obzirom na sadašnji prilično obiman tekst, zakon može biti otvoren za zloupotrebu u vezi sa ovim pitanjem - pitanje koje sve više postaje problem u zemlji u kojoj se etničko porijeklo i vjerska uvjerenja često percipiraju kao koincidentna. Pored toga, ECRI konstatuje da se zakon može još bolje primijeniti putem uključivanja nekih dodatnih elemenata navedenih u ECRI-jevoj generalnoj politici preporuka br. 7 o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije, kao što je uspostavljanje jasnijih elemenata obaveza koje stoje pred javnim vlastima na planu promovisanja jednakosti i njihove dužnosti da osiguraju poštivanje zabrane diskriminacije na polju javne nabavke. Na kraju,

---

¹⁷ Vidi u donjem tekstu, anti-diskriminatorna tijela i druge institucije, u vezi uloge Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine u odnosu na primjenu Zakona

ECRI primjećuje da, iako je prerano i donijeti dalekosežne zaključke u vezi sa utjecajem novog Zakona u praksi, Ombudsmeni su izvijestili o povećanju diskriminacije –povezani slučajevi od kada je Zakon stupio na snagu, posebno u pogledu diskriminacije na osnovu nacionalnog porijekla i pola. U isto vrijeme, ECRI je primio izvještaje da ni suci ni tužioci, a ni advokati još uvijek nisu dovoljno upoznati sa Zakonom kako bi ga pouzdano primijenili u praksi.

33. ECRI snažno preporučuje vlastima Bosne i Hercegovine da kao prioritet obezbijede početnu i stalnu obuku za sudije i tužioce na osnovu Zakona o sprječavanju svih oblika diskriminacije, a posebno o pitanjima koja se odnose na rasnu diskriminaciju u cjelini. Također preporučuje da obuka u vezi sa Zakonom bude obezbijedena i za advokate u vezi sa opštim pitanjima koja se odnose na rasnu diskriminaciju. Naglašava da bi u skladu sa ECRI definicijama direktne i indirektno diskriminacije u svojoj generalnoj politici preporuka br. 7, ova obuka trebala obraditi pitanja kao što su "rasa", boja kože, jezik, religija, nacionalnost ili nacionalno, odnosno etničko porijeklo.
34. ECRI preporučuje da vlasti Bosne i Hercegovine prate uticaj Zakona o sprječavanju svih oblika diskriminacije u praksi, posebno u pogledu njegove efikasnosti u pružanju pravnih lijekova u borbi protiv diskriminacije na etničkoj i vjerskoj osnovi, te izmjene i dopune Zakona, ukoliko je potrebno, kako bi se osigurala valjana i efikasna zaštita protiv svih oblika rasne diskriminacije. ECRI dalje poziva vlasti da razmotre reviziju zakona uključivanjem dodatnih elemenata navedenih u generalnoj politici ECRI preporuka br. 7, kao što je uspostavljanje jasnijih elemenata obaveza koje stoje pred javnim vlastima na planu promovisanja jednakosti i njihove dužnosti da osiguraju poštivanje zabrane diskriminacije na polju javnih nabavki.
35. ECRI preporučuje da vlasti poduzmu korake za podizanje svijesti javnosti u vezi sa Zakonom o sprječavanju svih oblika diskriminacije.

Provođenje pravde

36. U svom prvom izvještaju, ECRI konstatuje da je postavljanje sudija pripadnika nedovoljno zastupljenih konstitutivnih naroda posebno izraženo u područjima u kojima povratak manjinskih grupa još nije održiv. Naglašava i izvještaje o nedostatku nezavisnosti i nepristrasnosti sudija, uključujući favoriziranje na osnovu etničkog porijekla ili pripadnosti političkim nacionalnim partijama. Postoje izvještaji i o monoetničkom sastavu sudova u mnogim opštinama u cilju narušavanja povjerenja u pravosudni sistem i odbijanju osoba koje se ne izjašnjavaju u skladu sa svojom etničkom grupom. Vlasti su naznačile da su zbog nedostatka aplikanata njihovi napori na planu povećanja različitosti u pravosuđu, posebno kroz zapošljavanje osoba iz reda nedovoljno zastupljenih konstitutivnih naroda bili bar u nekim slučajevima potkopavani.
37. ECRI preporučuje da vlasti pojačaju napore kako bi se osigurala različitost u sistemu krivičnog pravosuđa u cijeloj Bosni i Hercegovini i povećalo povjerenje javnosti u sposobnost pravosudnog sistema te osigurao nezavistan i nepristrasan postupak, bez obzira na etnički sastav suda.

Anti-diskriminacijska tijela i druge institucije

- *Ombudsmen za ljudska prava*

38. U svom prvom izvještaju, ECRI snažno podstiče organe vlasti da razmotre uspostavu specijalizovanog tijela za borbu protiv rasizma i rasne (uključujući i etničke i vjerske) diskriminacije, uz napomenu da se ovoj instituciji može povjeriti nadzor nad anti-diskriminacijskim zakonodavstvom ukoliko takvo bude doneseno. U 2006. godini su donesene izmjene i dopune Zakona o ombudsmenima za

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini, prema kojim jedna institucija, Ombudsmen za ljudska prava na državnom nivou može zamijeniti dvije entitetske institucije. Njezini članovi su izabrani 2008. godine. Nakon velikih kašnjenja, doneseni su svi zakoni potrebni na entitetskom nivou za osiguravanje ukidanja dvaju entitetskih institucija ombudsmana i puni prenos relevantnih kompetencija na državni nivo. Vlasti su pored toga naznačile da su entitetske institucije sada zaista prestale sa radom i da su njihove odgovornosti prenesene na institucije na državnom nivou.

39. Prema novom Zakonu o sprečavanju svih oblika diskriminacije gore opisanom, institucija državnog ombudsmana je označena kao središnja institucija nadležna za zaštitu od svih oblika diskriminacije. Dobila je ovlaštenje da u okviru svojih nadležnosti prima pojedinačne i grupne pritužbe vezane za diskriminaciju, pruža informacije žrtvama, odbija da prihvati žalbu ili pokrene istragu, predlaže posredovanje, prikuplja i analizira statističke podatke o slučajevima diskriminacije, izvještaje o diskriminaciji i da ih dostavlja raznim parlamentima Bosne i Hercegovine, informiše javnost o manifestacijama diskriminacije, provodi istraživanja, daje mišljenja i preporuke u cilju sprječavanja diskriminacije, inicira i učestvuje u postupcima protiv diskriminacije, prati i pruža savjetodavne usluge u vezi sa zakonodavstvom, podiže svijest o diskriminaciji u vezi sa raznim pitanjima, te unapređuje politiku i praksu u cilju osiguranja jednakog tretmana za sve. Potrebno je uspostaviti odjelenje koje će se isključivo baviti pitanjima vezanim za diskriminaciju, a njegov budžet mora uključivati specifične linije posvećene tom odjelenju. Isto tako, Zakon uvodi centralnu bazu podataka o diskriminaciji koja će se voditi od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice. Nadležne javne institucije moraju voditi evidenciju svih prijavljenih slučajeva diskriminacije i dostaviti prikupljene podatke Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice. Ministarstvo će obavještavati Vijeće ministara o prikupljenim podacima, a ono Parlament.
40. ECRI konstatuje da se krucijalne odgovornosti u području borbe protiv rasne i drugih oblika diskriminacije dodjeljuju Ombudsmanu za ljudska prava. Naglašava da dodjeljivanje tih odgovornosti mora biti popraćeno dodjelom dovoljnih sredstava kako bi ova institucija imala mogućnost da efikasno izvršava svoje dužnosti. Isto tako konstatuje da je od vitalne važnosti da se njegove odluke provode u potpunosti i bez odlaganja od strane svih zainteresovanih strana kako bi ovo tijelo imalo značajnu ulogu u borbi protiv diskriminacije.
41. ECRI preporučuje da vlasti osiguraju dostupnost dovoljnih finansijskih i ljudskih resursa ombudsmanu za ljudska prava kako bi ove institucije efikasno izvršavale svoje zadatke koji su mu dodijeljeni u području borbe protiv rasne diskriminacije.
42. Isto tako preporučuje vlastima Bosne i Hercegovine da poduzmu sve potrebne korake kako bi se osiguralo poštivanje svih odluka ombudsmana za ljudska prava.

II. Rasizam u javnom govoru

Korištenje nacionalizma u politici

43. U svom prvom izvještaju, ECRI je istaknula da bi se političke stranke trebale oduprijeti iskušenju posezanja za javnim govorom koji potiče etničku podjelu i animozitet, te pozvala vlasti da poduzmu *ad hoc* mjere, sa posebnim osvrtom na korištenje etnički zapaljivog javnog govora od strane politike.
44. ECRI je i dalje duboko zabrinuta što političke stranke i dalje koriste nacionalističke argumente u javnom govoru, potičući podjele između različitih konstitutivnih naroda i etničkih grupa koje žive u Bosni i Hercegovini. Čini se da je od prethodnog ECRI izvještaja porasla sklonost političkih lidera da svoje programe prikazuju korištenjem etničkih termina – tvrdeći u isto vrijeme kako su

oni jedini izvorni borci za prava i etničke interese konstitutivnih naroda kojima pripadaju, stigmatizirajući ostale konstitutivne narode i okrivljujući ih za bilo kakve probleme sa kojima su se suočili u ostvarivanju navedenih prava i interesa. Posljednjih nekoliko godina, visoki politički lideri su, na primjer, javno negirali zločine protiv čovječnosti koji su priznati od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, planirali posjete osuđenim ratnim zločincima u susjednim državama, podizali istaknute simbole jednog konstitutivnog naroda, vrijeđajući osobe koje pripadaju drugim etničkim grupama, te izjavljivali da neće prihvatiti da im sudi sudija koji pripada drugom konstitutivnom narodu. Predstavnici civilnog društva ističu kako takav javni govor vrijeđa građane u dvostrukom smislu: konkretni problemi koji utiču na društvo u cjelini, kao što su nezaposlenost i siromaštvo, zanemaruju se tokom predizborne kampanje, a ističu argumenti mi-protiv-njih, te ostaju neriješeni, a u isto vrijeme, spirala takozvanog žrtvenog jarca stvara klimu u kojoj se zarazna nacionalistička retorika sve više doživljava kao norma.

45. ECRI je duboko zabrinuta zato što korištenje ovakvog javnog govora - usvojenog ne samo na marginalnom nivou nego i sa povećanom frekvencijom tokom posljednjih godina od strane matičnih stranaka, uključujući i one na vlasti - ometa integraciju različitih etničkih i vjerskih grupa koje čine društvo Bosne i Hercegovine. ECRI nalazi posebno zabrinjavajućom činjenicu da politički lideri na visokim pozicijama ne samo da ne osuđuju takvu vrstu javnog govora, nego i sami u njemu učestvuju. Takođe se primjećuje da su lokalni političari u isto vrijeme u stanju nekažnjeno učestvovati u etnički pristrasnim radnjama - kao što je obezbjeđivanje električne energije samo u dijelovima sela ili gradova u kojima je većinsko stanovništvo etnička grupa kojoj i sami pripadaju. ECRI naglašava da je javni govor u kojem se drugi (razlikuju, na primjer, po njihovom etničkom porijeklu ili vjerskim uvjerenjima), prikazuju kao isključivi krivci za probleme cijelog društva, pri čemu se osnovno i zajedničko ljudsko stanje sistematski odbacuje kao takvo, duboko štetan ne samo za pojedince nego i za društvo u cjelini. Naglašava hitnu potrebu za promjenom kako bi se obnovilo povjerenje i krenulo naprijed ka integraciji društva u kojem svi građani mogu učestvovati na ravnopravnoj osnovi, bez obzira da li se izjašnjavaju pripadnicima nekog konstitutivnog naroda i bez obzira na kojoj teritoriji Bosne i Hercegovine žive.
46. ECRI poziva političke lidere na svim nivoima da zaustave spiralu netolerantnog, nacionalističkog javnog govora čija je primarna zadaća pripisivanje krivice nekom drugom i rasplamsavanje napetosti umjesto izgradnje povjerenja između etničkih grupa. Poziva ih da se umjesto toga usredsrede na zajedničko rješavanje problema gledajući naprijed u budućnost, u cilju integracije društva koje se zasniva na ravnopravnosti svih njegovih građana. ECRI napominje da politički lideri svih zainteresovanih strana trebaju zauzeti javni stav protiv izražavanja rasističkih i ksenofobičnih stavova, pa i onda kada takvi stavovi dolaze iz vlastitih redova.
47. ECRI preporučuje vlastima Bosne i Hercegovine da se izbore za zakonodavstvo koje zabranjuje podsticanje mržnje i koje će biti primijenjeno na sve političare koji daju rasističke i ksenofobične izjave odnosno primjedbe.
48. ECRI ponovo poziva vlasti Bosne i Hercegovine da poduzmu *ad hoc* mjere, posebno u pravcu suzbijanja korištenja etnički zapaljivog javnog govora od strane političkih vođa, uključujući, na primjer, zakonske odredbe koje dopuštaju zabranu javnog finansiranja za političke stranke čiji su članovi odgovorni za rasističke ili diskriminatorne postupke. ECRI ponovno skreće pažnju vlastima Bosne i Hercegovine na preporuke u tom smislu sadržane u njenoj Generalnoj politici preporuka broj 7.

Mediji

49. Kao što je navedeno u Prvom ECRI izvještaju, članovi 3. i 4. samo-regulatornog kodeksa za štampu sadržavaju odredbe protiv podsticanja na rasnu, etničku ili vjersku mržnju i protiv donošenja štetnih i uvredljivih odluka, kao i irelevantnih referenci u vezi sa rasnom, etničkom ili vjerskom pripadnošću neke osobe. Nezavisno samoregulaciono Vijeće za štampu prati implementaciju ovih odredaba. Kada govorimo o elektronskim medijima, Regulatorna agencija za komunikacije, nezavisno javno tijelo, ima isključivu nadležnost nad telekomunikacijama i emitiranjem na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine, bavi se pojedinačnim pritužbama u vezi sa povredama Kodeksa o emitovanju. U svom prvom izvještaju, ECRI je podstakla vlasti Bosne i Hercegovine da podrže inicijativu istovremenog pristupa svim društvenim zajednicama, te da medijima skrenu pažnju na potrebu izvještavanja koje neće doprinosti stvaranju atmosfere neprijateljstva ili animoziteta prema pripadnicima bilo koje etničke ili vjerske grupe.
50. Vlasti su naznačile da Bosna i Hercegovina čini neprekidne napore u skladu sa međunarodnim standardima, zajedno sa Regulatornom agencijom za komunikacije, u pravcu poduzimanja potrebnih mjera protiv širenja poruka koje podstiču nasilje motivisano govorom mržnje putem štampanih, audiovizuelnih i elektronskih medija i novih telekomunikacijskih tehnologija. ECRI je međutim duboko zabrinut zbog izvještaja jednog broja izvora koji naglašavaju da je govor mržnje u medijima u porastu kao i nacionalistička i zapaljiva retorika u medijima. Tvrdi se da mediji često izvještavaju bez ikakvog kritičkog osvrta, intenzivirajući netolerantni javni govor političara prilikom emitovanja vijesti na etnički pristrasan način, ili da akcentuju etničko porijeklo osumnjičene osobe bez obzira da li je takvo pominjanje uopšte relevantno za datu temu. ECRI je zabrinut zbog činjenice da mediji sve više postaju instrumentalizovani, između ostalog, i od strane političara koji koriste nacionalne, etničke i vjerske poruke kao sredstvo etničke i vjerske netolerancije kako bi sebi opskrbili određeni uticaj. U tom smislu, elektronski mediji navodno imaju izrazito snažan uticaj, s obzirom na trenutne ekonomske uslove u kojima je redovita kupovina štampanih medija ispod finansijskih mogućnosti mnogih ljudi.
51. ECRI koristi priliku da ponovo snažno ohrabri vlasti Bosne i Hercegovine da izvrše uticaj na medije bez zadiranja u njihovu uredničku nezavisnost, u pogledu potrebe obezbjeđivanja izvještavanja koje neće doprinosti stvaranju atmosfere neprijateljstva i odbacivanja pripadnika bilo koje etničke i vjerske grupe, a u cilju njihove proaktivne uloge u suprotstavljanju takvoj atmosferi.
52. ECRI vlastima preporučuje da osiguraju da mediji koji narušavaju zabranu podsticanja mržnje budu propisno krivično gonjeni i kažnjeni.
53. ECRI ponovno ohrabruje vlasti da podrže inicijative u pravcu istovremenog pristupa svim društvenim zajednicama, kao što su novine sa istim člancima na različitim jezicima, različita gledišta o aktualnim pitanjima, te radio i televizijske emisije od interesa za sve društvene zajednice i dostupne svim stanovnicima.

III. Rasističko nasilje

54. U prvom izvještaju je ECRI izrazila duboku zabrinutost zbog nastavka pojava ezanih uz incidente koje doživljavaju povratnici - od kojih neki uključuju i fizičke napade na povratnike a ponekad i žrtve - te je snažno pozvala vlasti Bosne i Hercegovine da temeljito i brzo istraže navedene incidente kako bi se počinioci priveli pravdi.

55. ECRI konstatuje da se čini kako se u Federaciji Bosne i Hercegovine prikupljeni statistički podaci odnose na broj sudskih procesa u skladu sa relevantnim odredbama krivičnog zakona, a ne na identitet žrtava zločina. U Republici Srpskoj, čini se da su dostupne informacije o žrtvama krivičnih djela, ali da ima vrlo malo podataka o krivičnim djelima počinjenim sa rasističkom motivacijom.¹⁸ ECRI je duboko zabrinuta zbog postojanja teških krivičnih djela koja su počinjena protiv manjinskih povratnika, uključujući ubistva, a čiji je motiv ostao nerazjašnjen. Prema informacijama sa kojima raspolaže ECRI, podaci o broju pritužbi dostavljenih policiji u skladu s relevantnim krivičnim zakonodavstvom, u Bosni i Hercegovini se ne prikupljaju sistematično, kao ni o broju krivičnih gonjenja koji se naknadno vode, ili o broju osuđujućih presuda. Isto se tako čini da se ne vodi sistematična evidencija o broju slučajeva kada žrtve smatraju da je krivično djelo počinjeno na rasističkim osnovama. ECRI je zabrinuta u vezi sa činjenicom da u nedostatku sistematičnog nastojanja prikupljanja informacija o rasističkom nasilju u Bosni i Hercegovini, nije moguće adekvatno riješiti probleme koji se mogu pojaviti na ovom polju.
56. Vjerski objekti i imovina sve tri službene konfesije su svake godine predmet nasilnih napada. Džamije, pravoslavne i katoličke crkve, kao i židovske bogomolje doživljavaju vandalska djela a groblja i nadgrobnici spomenici se oskrnavljuju. ECRI pozdravlja činjenicu što su u nekim slučajevima počinitelji identifikovani i kažnjeni, ali je zabrinuta zbog izvještaja da su u drugim slučajevima, policajci i lokalni političari skloni minimaliziranju važnosti takvih incidenata. Dok su međuetničke i međureligijske napetosti očito politički osjetljiva pitanja, ECRI naglašava potrebu njihovog rješavanja na sve načine kao i putem osude rasističkih napada kada god se dogode i provođenjem odgovarajućih istražnih radnji u svakom takvom slučaju.
57. Do nasilja je došlo između pristalica fudbalskih klubova različitog etničkog porijekla. U oktobru 2009, godine, jedan Bošnjak je bio ubijen metkom ispaljenim od strane policijskog službenika iz pištolja, tokom nereda između Bošnjaka i Hrvata, navijača, prije fudbalske utakmice u Širokom Brijegu; glavni osumnjičenik je pobjegao iz policijskog pritvora, i u vrijeme pisanja ovoga teksta ostalo je nejasno da li je iz pištolja pucano od strane gledaoca ili pripadnika organa za implementaciju zakona. U 2007. godini je UEFA novčano kaznila i diskvalifikovala fudbalsku ekipu Partizana (Srbija), nakon izbijanja nasilja između pristaša ovog tima i Zrinjskog (Bosna i Hercegovina) na utakmici u Mostaru, na kojima su neki Partizanovi navijači napali policajce i uzvikivali slogane, glorifikujući dvije osobe optužene za ratne zločine. Dogodili su se i nasilni sukobi između navijača na međunarodnoj prijateljskoj utakmici održane 2007. godine između timova Hrvatske i Bosne i Hercegovine. ECRI žali što se sportski događaji koriste od strane nekih ljudi kao polazna tačka za manifestovanje ili širenje mržnje i duboko se nada da će počinitelji u svim slučajevima biti brzo privedeni pravdi.
58. ECRI preporučuje da vlasti Bosne i Hercegovine poduzmu korake za uvođenje sistematičnog i sveobuhvatnog praćenja svih incidenata koji bi mogli predstavljati rasističko nasilje, i da u tom smislu fokusiraju svoju pažnju na ECRI Generalnu politiku preporuka broj 11 u borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u politici.
59. ECRI posebno preporučuje da se u svim incidentima o navodnom rasističkom nasilju uperenom protiv ljudi ili imovine poduzme sveobuhvatna i brza istraga kako bi se osiguralo da se počinioци krivičnih djela privedu pravdi. Poziva političke lidere da preuzmu vođstvo u denunciranju rasističkog nasilja gdje god se ono događa.

---

¹⁸ CERD/C/BIH/7-8 engleski periodični izvještaj iz 2008: Bosna i Hercegovina, 25.8.2008. NA 177 I 179, vidjeti također u gornjem tekstu, odredbe Krivičnog zakona protiv rasizma i rasne diskriminacije - aplikacija

60. ECRI preporučuje vlastima da stupe u borbu protiv rasističkog nasilja u sportu. Njihovu pažnju skreće na Generalnu politiku preporuka broj 12 o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije na polju sporta, koja sadrži čitav niz mjera koje se mogu preduzeti na tom planu.

IV. Diskriminacija u raznim poljima

Obrazovanje

61. U svom prvom izvještaju, ECRI je iz sve snage potakla vlasti Bosne i Hercegovine da obezbijede potpunu implementaciju važećih zakona i sporazuma o obrazovanju, naglašavajući da sve javne škole u Bosni i Hercegovini trebaju biti organizovane kao multikulturalne, višejezične, multireligijske, otvorene i škole za svu djecu. ECRI je posebno podvukla potrebu zajedničkog nastavnog plana i programa koji će se primjenjivati u svim školama u zemlji.
62. U svom prvom izvještaju usvojenom 2004. godine, ECRI je naglasila postojanje okvirnog zakonodavstva u osnovnom i srednjem obrazovanju koje je doneseno 2003. godine, implementaciju zakonodavstva u Republici Srpskoj i većini kantona Federacije Bosne i Hercegovine. ECRI ističe da su od tada donesena još četiri Okvirna zakona na državnom nivou u vezi sa predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, srednjim usmjerenim obrazovanjem i obukom i visokim obrazovanjem (svi su doneseni 2007. godine), i Agencijom za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (doneseno 2008. godine). Izvjestan broj implementirajućih zakona je takođe donesen na entitetskom nivou i u Brčko Distriktu. Stalna konferencija ministara obrazovanja koja je osnovana 2008. godine kao više savjetodavno tijelo na polju obrazovanja, takođe se redovno sastaje. ECRI pozdravlja ovakav razvoj događaja i nada se da će doći do jačanja procesa harmonizacije obrazovanja u Bosni i Hercegovini.
63. ECRI je zabrinut što djeca različitog etničkog porijekla i dalje pohađaju različite škole u Bosni i Hercegovini. Ističe sa zabrinutošću da u Sarajevu i Banja Luci, na primjer, bošnjačka i srpska djeca pohađaju različite monoetničke škole. Isto tako izražava zabrinutost u vezi mnogih slučajeva upornog insistiranja na postojanju "dvije škole pod jednim krovom", u kojoj jedan dio školskih prostorija ugošćuje dvije škole i često dvije školske administracije. Iako je u početku osmišljena kao pozitivna mjera za omogućavanje povratka manjinske djece u škole, u koje ta djeca inače nisu imala pristup, ovaj je sistem brzo pokazao svoja ograničenja, s obzirom da djeca koja pohađaju nastavu doživljavaju segregaciju duž etničkih linija. ECRI pozdravlja pokušaje poduzete posljednjih godina u pravcu analize nerješених pitanja na ovom polju. Ističe da je Stalna konferencija ministara obrazovanja 2008. godine odlučila da osnuje Radnu grupu o ovom pitanju, koja se sastala nekoliko puta sa zadatkom izvještavanja o svojim zaključcima koje donijela u martu 2010. godine. Prema informacijama kojima raspolažu vlasti, od tog datuma su 34 ili 35 škola koje su inicijalno primjenjivale ovu praksu, nastavile da je i dalje primjenjuju. ECRI pozdravlja naznaku vlasti da su Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Parlament i Vlada Federacije Bosne i Hercegovine – u čiju jurisdikciju spada ovo pitanje – odlučni da u toku slijedeće godine eliminišu ovu pojavu u sva tri Kantona u kojima se nalaze takve škole. ECRI podvlači da je hitno potrebno postići napredak kako bi se razriješila ovakva situacija; ističe da u međuvremenu, djeca koja pohađaju ove škole, svaki dan doživljavaju segregaciju na etničkoj osnovi u svojim školama, koriste posebne školske ulaze, imaju različit raspored školskih časova, različite nastavne planove i programe, i predaju im različiti nastavnici. ECRI naglašava da i pored toga što su neke od ovih škola ponovo reintegrirane, što predstavlja prvi korak, na administrativnom nivou, čak ni to nije slučaj u svim školama.

64. Kada je u pitanju korištenje zajedničkog osnovnog nastavnog plana i programa osmišljenog da omogući djeci zajedničko pohađanje nastave bez obzira na etničku pripadnost i da u isto vrijeme sačuvaju svoj kulturni identitet, ECRI naglašava da je provođenje u praksi sporazuma koji su potpisala Ministarstva obrazovanja Entiteta i Kantona neujednačeno. Neki kantoni u Federaciji nisu počeli implementirati nastavni plan i program od 2009-2010 školske godine. Pored toga, u skladu sa ovim sporazumom, dio zajedničkog nastavnog plana i programa varira prema nastavnim predmetima: pa tako, za matematiku i prirodne nauke, veliki dijelovi nastavnog plana i programa su zajednički, dok je kod predmeta kao što je istorija, geografija, jezik i književnost, zajednički dio značajno manji. ECRI je primila brojne izvještaje prema kojima se zasebni nastavni planovi i programi kada su u pitanju kulturno osjetljivi predmeti kao što je istorija i način na koji se u tim planovima i programima prezentuju ostale etničke grupe ili ih isključuju prilikom držanja nastave iz ovih predmeta, mogu za rezultat imati djecu koja neće imati nikakvo znanje ili će imati osjećanje superiornosti u odnosu na ostale grupe, ili čak osjećati neprijateljstvo prema drugim etničkim grupama.
65. ECRI izražava žaljenje da čak i kada su u pitanju zajednički dijelovi školskog plana i programa, to ne znači da djeca različitih nacionalnosti pohađaju nastavu zajedno, nego to rade posebno, na različitim maternjim jezicima, pri čemu koriste različite udbenike. Izvještaji navode da udbenici i dalje šire etničku pristrasnost. Isto tako, u izvještajima se pozdravlja izradu smjernica za izdavanje udžbenika geografije i istorije koji će sadržavati izbalansirane i nepristrasne informacije. ECRI naglašava zanimljive korake koji su preduzeti u Brčko Distriktu u pogledu nastave za djecu, odnosno zajedničkog jezgra nastavnog plana i programa, pri čemu nastavnik drži predavanja na njegovom jeziku a istovremeno je obavezan da se obučni na tom planu i podrži djecu koja koriste sva tri službena jezika Bosne i Hercegovine.
66. ECRI izražava zabrinutost zbog izvještaja po kojima u jednom broju slučajeva škole ne obezbjeđuju prirodno okruženje za učenje. Nekoliko stotina škola nose nazive koji nisu kompatibilni sa kriterijima dogovorenim od strane svih ministara obrazovanja 2002. godine; ostale škole nose simbole i obilježja koji djecu razdvajaju. To podrazumijeva istorijske ličnosti i vjerska obilježja koja su u uskoj vezi sa specifičnim etničkim grupama. U ovom kontekstu ECRI navodi da postoje povećani zahtjevi koji dolaze i od učenika da se organizuje nastava o religijama, ali u kontekstu različitih religija umjesto stavljanja akcenta samo na jednu od njih; izražava se nada da će se ovaj trend i dalje nastaviti.
67. ECRI ponovo naglašava da bi sve javne škole u Bosni i Hercegovini trebale biti organizovane kao multikulturalne, višejezičke, otvorene i mješovite škole za svu djecu. Naglašava da je potrebno poštovati pravo učenika i nastavnika da koriste svoj maternji jezik i da, kao što je pokazala praksa u Brčkom, sve bude popraćeno obaveznom obukom za nastavno osoblje, što je kompatibilno postojanju učenika koji pripadaju trima konstitutivnim narodima koji pohađaju nastavu u istim učionicama. ECRI takođe naglašava važnost zajedničkog nastavnog plana i programa za prevazilaženje nepremostivih prepreka, izgradnje mostova i jačanja osjećanja za pripadanje zajedničkoj državi. Naglašava se da postojeće zajedničko jezgro nastavnog plana i programa treba biti u potpunosti primjenjeno u svim školama u zemlji i izražava veliku nadu da će se ono nastaviti razvijati u saradnji sa svim konstitutivnim narodima, nacionalnim manjinama i licima koja se ne identifikuju ni sa jednom etničkom grupom.
68. ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da stave tačku na bilo koji oblik segregacije u javnim školama kao i na sve oblike monoetničkih škola.
69. ECRI podstiče vlasti da kao prioritet dovrše pronalaženje rješenja za sve preostale slučajeve "dvije škole pod jednim krovom". Naglašava da pri dovršenju

ovog zadatka vlasti trebaju obezbijediti ne samo da navedene škole budu administrativno ujedinjene, nego i da učenici kada god je to moguće, zajedno pohađaju nastavu.

70. ECRI podstiče vlasti da udvostruče napore u otklanjanju svih elemenata iz školskog sistema koji dijele učenike. U ovom se kontekstu to posebno odnosi na obezbjeđivanje neutralnog okruženja za učenje kako bi svi udžbenici bili oslobođeni od etničkih predrasuda i da sve školske prostorije, imena i obilježja budu oslobođeni od elementata etničke podjele.
71. ECRI preporučuje da vlasti nastave sa jačanjem svojih napora na planu implementacije zajedničkih jezgri nastavnog plana i programa. Podstiče ih da nastave sa razvijanjem sadržaja ovog nastavnog plana i programa kako bi se njime pokrila najšira područja nastave kao što su nastavni predmeti istorija, književnost i geografija – i ojačalo uzajamno povjerenje i otvorenost ka kulturnim i etničkim razlikama.
72. ECRI preporučuje da kao dio njihovih napora na ovom planu, vlasti obezbijede da svi nastavnici budu obučeni za izvođenje nastave u razredima čiju nastavu pohađaju učenici različitih nacionalnosti, uključujući i djecu koja pripadaju svim etničkim grupama koje žive u Bosni i Hercegovini.

Zapošljavanje

73. U svom izvještaju ECRI je podstaknula vlasti Bosne i Hercegovine da obezbijede potpunu implementaciju člana 143. Zakona o radu Federacije BiH i člana 152. Zakona o radu Republike Srpske, kako bi se licima koja su bila nezakonito otpuštena sa posla za vrijeme rata, omogućilo da podnesu zahtjeve *ad hoc* formiranim komisijama na nivou Entiteta i Federacije i na nivou kantona, u cilju reintegracije i kompenzacije.
74. Prema informacijama iz decembra 2007. godine kojima raspolažu vlasti, devet od deset kantonalnih komisija je zaprimilo 59 603 zahtjeva podnešenih prema članu 143. Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine. Od ukupnog broja, donešena su rješenja za 41 257 zahtjeva a još se uvijek rješava 18 346 zahtjeva.¹⁹ U isto vrijeme, na nivou entitetske komisije je podnešeno 5 760 zahtjeva, a za 5 700 zahtjeva su donešena rješenja.
75. ECRI naglašava da je od njenog prvog izvještaja, Zakon o radu Republike Srpske pretrpio izmjene i dopune; pitanja koja se odnose na nezakonita otpuštanja sa radnog mjesta za vrijeme rata su sada regulisana članovima 182. do 189. Zakona o radu. Prema informacijama iz marta 2010. godine kojima raspolažu vlasti, prema relevantnim odredbama je primljeno 58 629 pritužbi. Od 2007. do 2009. godine je dostavljeno 13 085 rješenja, a samo je manje od pola bilo u korist podnosilaca pritužbi.
76. ECRI pozdravlja napredak koji je postignut od njegovog prvog izvještaja u procesuiranju zahtjeva zbog nepravičnog otpuštanja sa posla u toku rata. U isto vrijeme, izražava žaljenje zbog toga što se u mnogim slučajevima nepravično otpušteni podnosioci pritužbi ne mogu reintegrirati na bivšim radnim mjestima i primjećuje sa zabrinutošću da postoje izvještaji prema kojima nije uvijek propisno isplaćena dodijeljena kompenzacija ili nije uopšte isplaćena. U takvim su slučajevima podnosioci pritužbi prisiljeni zatražiti ponovno procesuiranje istih pred sudovima, ne zaboravljajući diskriminaciju koju su doživjeli samim otpuštanjem za vrijeme rata.

---

¹⁹ Cifre nisu bile dostupne za Kanton Zapadna Hercegovina.

77. ECRI preporučuje da se svi neriješeni zahtjevi prema odredbama koje se odnose na nepravilno otpuštanje sa posla entitetskih Zakona o radu, odmah uzmu u rad. Vlastima preporučuje da preduzmu sve potrebne mjere na planu donošenja rješenja od strane Entiteta i kantonalnih komisija u najkraćem i najhitnijem roku.

78. U svom prvom izvještaju, analizirajući pitanja koja se odnose na rasnu diskriminaciju na polju zapošljavanja i socijalne sigurnosti, ECRI je pozvala vlasti Bosne i Hercegovine da se postaraju da sva rješenja budu u skladu sa rješenjima Ustavnog suda i institucija za ljudska prava kao što je institucija Ombudsmena. Takođe se preporučuje da se vlasti postaraju za povećanje broja pripadnika nacionalnih manjina i osoba iz nedovoljno zastupljenih etničkih i drugih grupa u državnoj službi i javnim preduzećima.

79. ECRI napominje sa žaljenjem da je zapošljavanje u javnom sektoru daleko od poštivanja etničkog balansa bosanskog društva prema posljednjem popisu stanovništva (1991). Kada su dostupne, cifre pokazuju da su pripadnici lokalnih uprava često iz konstitutivnog naroda koji je na tom području u većini a na uštrb svih drugih etničkih grupa. Pri zapošljavanju, manjinski povratnici imaju teškoće u pristupu javnom i privatnom sektoru. Kao što će se vidjeti u nastavku teksta, situacija Roma je katastrofalna.²⁰

80. ECRI napominje da je nedostatak pristupa zapošljavanju jedan od faktora koji ozbiljno narušavaju manjinske povratke. Naglašava važnost i hitnost prevazilaženja barijera pri zapošljavanju zbog diskriminacije na etničkoj osnovi. U ovom kontekstu ECRI naglašava potrebu potpunog implementiranja odluke Ustavnog suda od 30. jula 2000. godine po kojoj svi konstitutivni narodi imaju takav status širom teritorije Bosne i Hercegovine. Izražava žaljenje što je tokom godina načinjen mali napredak u implementaciji iste. Naglašava potrebu punog ostvarivanja pravosnažnosti ove presude Ustavnog suda kao i svih ostalih presuda, kao i njihov pozitivan efekat na izgradnju integrisanog društva u kome će različitosti unutar društva biti bolje predstavljene putem zapošljavanja u njegovim javnim institucijama. ECRI nadalje naglašava potrebu ostvarivanja poštivanja prakse prava na pristup zaposlenju bez diskriminacije i prava na odsustvo diskriminacije na radnom mjestu, bez obzira na etničku pripadnost.

81. ECRI preporučuje da vlasti pojačaju napore kako bi javni sektor zapošljavanja adekvatno odražavao različitost bosanskog društva. Podstiče vlasti da učine dodatne napore u implementaciji presude Ustavnog suda o konstitutivnim narodima od 30. juna i 1. jula 2000. godine. Isto tako preporučuje vlastima da se postaraju da nacionalne manjine i lica koja se ne identifikuju sa bilo kojim konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom budu takođe obuhvaćeni naporima u cilju povećanja broja osoba iz nedovoljno zastupljenih etničkih grupa. Postoje navodi o diskriminaciji grupa u državnoj službi i javnim preduzećima.

Stambeno zbrinjavanje

82. Postoje navodi o diskriminaciji u vezi sa restitucijom imovine i dodjeli pomoći za obnovu koja se posebno odnosi na manjinske povratnike, raseljena lica i Rome. Ovim se pitanjima u nastavku teksta bave relevantni odjeljci.²¹

Pristup zdravstvenim službama

83. U svom prvom izvještaju, ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da u potpunosti implementiraju Međuentitetski sporazum o zdravstvenom osiguranju koji ima za cilj prevazilaženje teškoća u pristupu zdravstvenoj zaštiti sa kojima se suočavaju osiguranici, a posebno povratnici koji su morali prelaziti iz jednog

²⁰ Vidjeti dole, Ugrožene grupe – Romi.

²¹ Vidjeti dole, Ugrožene grupe – Romi i ugrožene grupe – manjinski povratnici.

Entiteta u drugi. ECRI je takođe podstakla vlasti Bosne i Hercegovine da obezbijede adekvatan pristup zdravstvenoj zaštiti na način koji neće biti ni direktno ni indirektno diskriminatorski prema nekoj etničkoj grupi.

84. ECRI napominje da je zdravstveno osiguranje pokriveno sa nekoliko odvojenih penzionih fondova u Bosni i Hercegovini: jedan u svakom kantonu Federacije, jedan u Republici Srpskoj i jedan u Brčko Distriktu. Cilj ovog sporazuma je izbjegavanje kašnjenja u pružanju zdravstvene zaštite tako da zdravstvena njega osoba kojima je ista potrebna izvan područja koje pokriva njihov Fond može biti ukazana a isplaćeno za istu naknadno od strane Fonda čiji je pacijent osiguranik. Plaćanje se veže za posljednju registrovanu adresu prebivališta i nema automatskog prenosa prava kada lice promjeni svoju adresu. Sporazum ima posebnu važnost za ljude koji borave u jednom Entitetu ali rade u drugom kao i za penzionere povratnike kojima se penzija može isplaćivati u jednom Entitetu kada borave u drugom. ECRI izražava zabrinutost u vezi sa izvještajima po kojima je diskriminacija i dalje prisutna u praksi, djelimično zato što se Sporazum ne implementira na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Zbog toga pacijenti koji zahtijevaju liječenje u nekom drugom kantonu a ne u onom u kojem imaju zdravstveno osiguranje, na primjer, zbog toga što je relevantna medicinska ustanova bliža njihovom prebivalištu, morali su sami pokrivati sve troškove liječenja ili su morali pokriti dodatne troškove transporta u neku ustanovu koja je prihvatila njihovo osiguranje.
85. Kada je u pitanju šira primjena odredbe o zdravstvenoj zaštiti, vlasti su naglasile da zakon ne pravi razliku kada je u pitanju zdravstvena zaštita građanima različite etničke pripadnosti. Akteri civilnog društva naglašavaju, međutim, da postoje zdravstveni centri koji ne zapošljavaju osoblje određene etničke pripadnosti ukoliko nisu pripadnici većinskog naroda na tom području i koji u nekim slučajevima izlažu simbole povezane sa određenom etničkom grupom, i koji kao takvi odvrću ljude koji ne pripadaju većinskoj etničkoj grupi na tom području da zatraže potrebnu medicinsku pomoć. ECRI je isto tako veoma zabrinuta zbog toga što neki ljudi u Bosni i Hercegovini uopšte nemaju zdravstveno osiguranje. Ovo se posebno odnosi na Rome i manjinske povratnike: nedostatak ličnih dokumenata kod mnogih Roma predstavlja ozbiljnu prepreku za njihovu registraciju kod davaoca usluga zdravstvenog osiguranja i za Rome i ostale ugrožene grupe, niska stopa zaposlenosti i/ili upisa u škole znači da će isti manje vjerovatno automatski uživati pravo na socijalno osiguranje.
86. ECRI posebno ističe amandman iz decembra 2008 godine Zakona o zdravstvenom osiguranju u Federaciji Bosne i Hercegovine, koji, kada su u pitanju izbjeglice, povratnici i raseljena lica ukida 30-dnevno ograničenje roka za registraciju kod Fonda zdravstvenog osiguranja i uvodi pojam izvornog nosioca osiguranja, kako bi se osigurala djeca i omladina do 26 godina starosti koja nisu pokrivena zdravstvenim osiguranjem ostalih članova porodice kao i osobe iznad 65 godina starosti koje nisu osigurane na neki drugi način. Takođe ističe sa posebnim interesovanjem formiranje Stalne Konferencije (Državnog) Ministarstva civilnih poslova, entitetskih ministarstava zdravlja i odjelenja zdravlja u Brčkom. Izražava nadu da će ovo tijelo ojačati saradnju na polju zdravstva i brzo rješavanje nerješениh pitanja.
87. ECRI ponovo podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da u potpunosti implementiraju među-entitetski Sporazum o zdravstvenom osiguranju.
88. ECRI snažno podstiče vlasti da nastave sa ulaganjem napora kada je to god moguće kako nijedna osoba u Bosni i Hercegovini ne bi doživjela diskriminaciju u vezi sa pristupom zdravstvenom osiguranju, imajući u vidu između ostalog da ovaj problem posebno utiče na ugrožene grupe kao što su manjinski povratnici i Romi.

89. ECRI ponovo podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da se postaraju da sva lica koja žive u Bosni i Hercegovina imaju adekvatan pristup zdravstvenoj njezi na način koji nije ni direktno ni indirektno diskriminirajući prema nekim etničkim grupama. Preporučuje da vlasti ozbiljno preispitaju sve navode koji se odnose na izlaganje vlastitih etničkih simbola u zdravstvenim centrima i da preuzmu sve korake da se svi takvi simboli uklone a svaki zdravstveni centar obezbijedi uslove prihvatljive za sve. U ovom kontekstu podsjeća na svoje preporuke iz ovog izvještaja koje se odnose na potrebu obezbjeđivanja adekvatnog prezentiranja različitosti u bosanskom društvu prilikom zapošljavanja u javnom sektoru.

Pristup javnim službama

90. U svom prvom izveštaju je ECRI podstakla vlasti Bosne i Hercegovine da se pozabave situacijom visine penzionih iznosa koji se razlikuju po područjima i da obezbijede pružanje socijalne sigurnosti na način koji neće biti ni direktno ni indirektno diskriminatoran prema određenim etničkim grupama. ECRI naglašava da i dalje postoje odvojeni penzioni fondovi za Federaciju i Republiku Srpsku. U martu 2000. godine, odvojeni penzioni fondovi su sklopili sporazum da će bilo koji Fond koji je izvršio plaćanje medicinske usluge nekom penzioneru prije stupanja na snagu ovog sporazuma nastaviti tom licu isplaćivati penziju, bez obzira na boravište ili prebivalište. Iako je 2002. godine Fond Republike Srpske unilaterarno opozvao sporazum, nastavio je isplaćivati penzije osobama koje su već priznate kao njegovi korisnici. Penzioni Fond Federacije je uradio isto.

91. ECRI primjećuje da se kao posljedica različitog broja kontributora u dva Entiteta iznosi penzija još uvijek razlikuju u zavisnosti od fonda iz kojih se isplaćaju. Ovo može biti značajna kočnica za ljude koji se kreću iz jednog Entiteta u drugi, posebno imajući u vidu različite životne troškove u različitim dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine. Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine je 2003. godine ovu situaciju smatrao štetnom za olakšavanje povratka i naglasio da status raseljene osobe ne može poslužiti kao opravdanje za različit tretman, posebno onda kada u sebi sadržava konotaciju diskriminacije na etničkoj osnovi. Propust domaćih vlasti da implementiraju ovu odluku se smatrao kršenjem Konvencije o ljudskim pravima²² pa Komitet ministara Vijeća Evrope trenutno vrši preispitivanje potrebnih koraka za izvršenje presude Evropskog suda.

92. ECRI izražava zabrinutost u vezi ovakve situacije u kojoj je pravo na penziju povezano sa prebivalištem neke osobe u neko određeno vrijeme, bez obzira na promjene okolnosti kao što je odluka neke osobe da se vrati u predratno mjesto boravka. Izražava zabrinutost da ovakva situacija u biti ima i diskriminatorni uticaj na etničkoj osnovi na ljude koji su već donijeli odluku o povratku i predstavlja važnu prepreku raseljenim osobama koje žele da se vrate na svoja prijeratna mjesta življenja. Iako ECRI razumije da rješavanje ovih problema može imati važne finansijske implikacije na penzione fondove kao takve, naglašava da diskriminacija na etničkoj osnovi ne smije postojati i smatra da ovakva pitanja moraju biti razriješena kao pitanje prioriteta. Sa posebnim zanimanjem primjećuje da je jedan broj opcija već započeo sa implementacijom na entitetskom i državnom nivou i izražava nadu da će se veoma brzo vidjeti njegovi plodovi.

93. ECRI podstiče vlasti da dokinu sve vrste diskriminacije na etničkoj osnovi na polju penzionih prava i da poduzmu sve potrebne zakonske korake kako se slični primjeri više nikada ne bi dešavali.

---

²² Karanovic protiv Bosne i Hercegovine, aplikacija broj 39462/03, presuda od 20/11/2007; kršenje člana 6. Konvencije.

V. Ugrožene grupe

Manjinski povratnici i raseljena lica

94. U toku rata od 1992-1995. godine, više od dva miliona ljudi je napustilo svoja prebivališta u Bosni i Hercegovini i postali interno raseljena lica ili izbjeglice u inostranstvu. Značajni su naponi poduzeti od kraja rata na olakšavanju povratka ovih lica. U svom prvom izvještaju, ECRI je naglasila da je potrebno hitno posvetiti pažnju na obezbjeđivanju održivog povratka kako bi ljudi kojima je pošlo za rukom da se vrate u svoja prijeratna mjesta življenja mogli tamo i ostanu. Dala je čitav niz preporuka u cilju pružanja pune zaštite ljudskih prava povratnicima, u smilu lične bezbjednosti kao i u pogledu ekonomske i socijalne integracije i slobode bez diskriminacije, posebno u vezi sa pristupom neprostrasnom i nesegregacijskom obrazovanju, pristupa zaposlenju i socijalnoj sigurnosti i potrebama za pomoć pri obnovi njihovih razrušenih domova.
95. U decembru 2009. godine je bilo otprilike 113 000 registrovanih raseljenih osoba u Bosni i Hercegovini (u poređenju sa više od dva miliona pomenutih osoba), kao i neodređen broj osoba koje su pobjegle u toku rata i žive u inostranstvu. Ovi brojevi međutim ne odražavaju ukupan broj osoba koje su se zaista vratile u svoje prijeratne domove: mnoge osobe koje su uspješno povratile svoju imovinu putem aranžmana uspostavljenih prema Aneksu VII Dejtonskog mirovnog sporazuma (Sporazum o izbjeglicama i raseljenim licima), te se više ne smatraju raseljenim licima, u stvari ne žive na svojoj imovini, nego je izdaju u zakup ili su je prodali. Pored toga, da bi se neko smatrao raseljenom osobom u Bosni i Hercegovini, ne mora samo izraziti želju za povratkom nego mora preduzeti posebne korake u tom pravcu, uključujući podnošenje zahtjeva za obnovom razrušenih domova. Osobe iz Bosne i Hercegovine koje su se trajno smjestile u mjestima izvan njihovih prijeratnih domova, ne smatraju se raseljenim osobama. Stvarni broj osoba koje su se fizički vratile u svoje prijeratne domove i tamo ostale, smatra se značajno manjim od preostalog broja raseljenih osoba. Stopa povratka se pored toga značajno usporila posljednjih godina.
96. Kao dio napora za podsticanje povratka, značajna sredstva su posvećena povratku i obnovi imovine. Do danas je procesuirana većina zahtjeva za povratom imovine. Međutim, još postoji potreba dovršavanja procesuiranja preostalih zahtjeva za povratom i obnovom imovine i za obezbjeđivanjem održivosti povratka ukoliko se dogodi. U tom je smislu ECRI veoma zabrinuta zbog toga što se manjinski povratnici još i dalje suočavaju sa diskriminacijom u svim područjima svakodnevnog života, uključujući teškoće u pristupu zdravstvenoj zaštiti, penzijama i ostalim oblicima socijalne zaštite. Mnogi povratnici su stariji ljudi i ugroženi, ali bez zdravstvenog osiguranja u mjestima povratka, sa ograničenim sredstvima da sami plate medicinsku uslugu. Za ljude koji su još uvijek radno sposobni, nedostatak pristupa zaposlenju i dalje ostaje ozbiljan problem. Dok nezaposlenost utiče na cijelo stanovništvo Bosne i Hercegovine, situacija za povratnike je još teža zbog diskriminacije prilikom pristupa zaposlenju i u javnom i privatnom sektoru. Pristup obrazovanju djece je i dalje problematičan. Nedostatak infrastrukture kao što je električna struja i putna mreža je takođe problem u nekim područjima te i dalje postoje slučajevi kada su u pitanju manjinski povratnici koji nemaju pristup pomoći za rekonstrukciju na nekim nivoima kao što ima lokalno većinsko stanovništvo. Dok se broj napada na pojedince posljednjih godina smanjio, još uvijek se događaju izolovani incidenti kao i napadi na imovinu koja pripada manjinskim povratnicima ili ljudima koji ne pripadaju određenoj etničkoj grupi. Takvi incidenti kao i virulentni, etnički politički javni govor u nekim područjima i dalje dovodi do klime neprijateljstva, doprinoseći osjećanju poniženosti i odbijanju povratka pripadnika manjinskih etničkih grupa.

97. ECRI izražava zabrinutost što mnoge teškoće sa kojima se susreću povratnici i izbjeglice odvrćaju ostale ljude da se vrate u svoje domove. Pored toga, osobe koje su prije rata živjele u neformalnim staništima, a posebno Romi, nisu u stanju dobiti pomoć koju im pružaju programi za povratak i obnovu imovine. Kada su u pitanju ostali, petnaest godina nakon kraja rata, proticanje vremena predstavlja dodatnu ozbiljnu prepreku povratku, čija važnost postaje sve veća kako vrijeme dalje odmiče. Na kraju, ECRI ističe da od preostalih raseljenih osoba nekoliko hiljada i dalje živi u kolektivnom centru sa privremenim smještajem, koji na raspolaganju imaju samo osnovne prostorije.
98. Mnoge osobe nisu u stanju da se vrate zato što su stare, hronično bolesne ili traumatizovane i trebaju posebna rješenja – kao što je lokalna integracija – prilagođena njihovoj situaciji.
99. ECRI pozdravlja usvajanje Revidirane strategije za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma od strane Doma naroda Bosne i Hercegovine 24. juna 2010. godine. Strategija ističe cilj vlasti da osiguraju njenu punu implementaciju do 2014. godine, što je cilj za koji vlasti smatraju da se može postići uz međunarodnu pomoć. ECRI takođe ističe sa zanimanjem da je ovaj rad dao priliku da se preispitaju prethodna nedotaknuta pitanja kao što je naknada za uništene domove i pomoć pri lokalnoj integraciji za ljude koji se ne mogu vratiti.
100. ECRI preporučuje da vlasti preduzmu sve potrebne korake u otklanjanju preostalih prepreka povratku. Naglašava u tom smislu da su takvi koraci hitno potrebni samim tim što vrijeme neumitno protiče i pored toga što se broj raseljenih osoba smanjio u posljednjih petnaest godina.
101. ECRI ponovo podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da preduzmu korake, uključujući i pozitivne mjere ako je potrebno, i da se pozabave situacijom oko zapošljavanja manjinskih povratnika širom zemlje. Preporučuje da vlasti istovremeno podižu svijest javnih institucija, javnih kompanija i privatnog sektora o nezakonitosti prakse etničke diskriminacije.
102. ECRI ponovo podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da djeci iz manjinskih povratničkih porodica obezbijede pristup obrazovanju, bez političkih, vjerskih i kulturnih predrasuda i diskriminacije u integrisanim multikulturalnim školama u području povratka.
103. ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da eliminišu diskriminaciju manjinskih povratnika pri pristupu zdravstvenoj zaštiti, penzijama i drugim oblicima socijalne zaštite.
104. ECRI se poziva na svoje preporuke u ovom izvještaju u vezi potrebe za borbom protiv rasističkog nasilja u javnom govoru i naglašava njenu važnost za situaciju manjinskih povratnika.
105. ECRI ohrabruje vlasti da preduzmu sve korake potrebne za punu mplementaciju Revidirane strategije Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma do 2014. godine.

Romi

106. Prema pregledu obavljenom 2007. Godine, u Bosni i Hercegovini živi bar 76 000 Roma; Oni čine najveću nacionalnu manjinu u zemlji.²³ Oni su u isto vrijeme grupa koja ima najnepovoljniji položaj: kao što je ECRI primjetila u svom prvom izvještaju, Romi u Bosni i Hercegovini žive u najvećem siromaštvu i

---

²³ Vidjeti Uvod u Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite.

marginalizaciji, suočeni sa predrasudama i diskriminacijom od strane cijelog društva kao i javnih vlasti. Romi su u ozbiljno nepovoljnom položaju na svim poljima života, uključujući obrazovanje, zaposlenje, smještaj, zdravlje i pristup drugim javnim službama. U isto vrijeme, suočavaju se sa istim teškoćama u pogledu političkog učešća kao i sve osobe koje se ne izjašnjavaju kao pripadnici jednog od konstitutivnih naroda.

107. U svom prvom izvještaju, ECRI naznačava da problem na ovom polju uveliko utiče na mogućnost osoba romske nacionalnosti da ostvaruju veliki broj prava koja im pripadaju, što posebno stvara ozbiljne teškoće u pristupu zdravstvenoj zaštiti i drugim socijalnim službama. Samim tim, ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da se pozabave situacijom koja se odnosi na nedostatak dokumenata romskog stanovništva. ECRI primjećuje da su flow-on efekti nedostatka identifikacionih dokumenata veoma ozbiljni: na primjer, rodni list mora biti predložen kako bi se dobili drugi identifikacioni dokumenti potrebni za registraciju u nekom birou za zapošljavanje; ovo je samim tim preduslov za pristup zdravstvenom osiguranju nezaposlenih osoba. ECRI ističe da se sva rođenja u zdravstvenim institucijama automatski registruju, ali se mnoga romska djeca rađaju u kućama. Upravo zato, mjere potrebne za rješavanje nedostatka lične dokumentacije osoba romske nacionalnosti, se moraju pozabaviti ne samo postojećim slučajevima, nego je potrebno pronaći načine kako se takvi slučajevi više ne bi događali.
108. ECRI pozdravlja korake koji su preduzeti od njenog prvog izvještaja koji se bavio ovim pitanjem. Posebno ističe kako je 2009. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine donijelo odluku o dodjeli 300 000 KM za civilnu registraciju Roma i stvaranje baze podataka o njihovim potrebama. Proces je započeo u novembru 2009. godine i imao je za cilj doći do svih osoba romske nacionalnosti, u saradnji sa romskim NVO-ma. Ovaj process je bio dodatni projekat projektima koje je finansirala međunarodna zajednica za pomoć Romima za dobijanje identifikacionih dokumenata i drugih isprava potrebnih za puno ostvarivanje njihovih prava. U ovom kontekstu ECRI ističe da su ovakvi naponi takođe potrebni za rješavanje pitanja osoba bez državljanstva, koje se u Bosni i Hercegovini, najviše dotiče Roma. Ističe se da je trenutno pravni okvir za rješavanje slučajeva osoba bez državljanstva nejasan i da ne postoje formalni mehanizmi da se ustanovi broj osoba bez državljanstva; ovo stvara dodatne teškoće pri bavljenju ovakvim slučajevima.
109. ECRI snažno podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da nastave sa ulaganjem napora na polju civilne registracije Roma. Podstiče ih da se pobrinu za puni pristup svih osoba romske nacionalnosti u Bosni i Hercegovini identifikacionim dokumentima i da imaju mogućnost da dobiju sve druge zvanične dokumente potrebne za puno ostvarivanje njihovih prava.
110. ECRI preporučuje vlastima da preduzmu sve potrebne korake za osiguravanje formalnog mehanizma za utvrđivanje broja osoba bez državljanstva i da se uspostavi pravni okvir za rješavanje takvih slučajeva.
111. U svom prvom izvještaju, ECRI je snažno podstaknula vlasti da se odmah pozabave situacijom stambenog zbrinjavanja. Takođe je ohrabrila vlasti Bosne i Hercegovine da uvjere lokalne vlasti u nezakonitost namjernih obstrukcija pri rješavanju zahtjeva za povrat imovine Roma.
112. Vlasti su naglasile da zakoni i propisi koji regulišu pomoć za obnovu, kao potencijalne korisnike navedene pomoći prepoznaju izbjeglice iz Bosne i Hercegovine, povratnike sa državljanstvom Bosne i Hercegovine i raseljene osobe, bez ikakvih razlika u odnosu na etničko porijeklo i da bi svaka diskriminacija na toj osnovi bila suprotna zakonu. ECRI konstatuje da Romi u

nekim slučajevima nisu mogli dobiti pomoć za obnovu s obzirom da njihova predratna imovina često nije bila registrovana, pa samim tim često nemaju nikakav dokaz o vlasništvu nad imovinom – iako postoje navodi da su osobe koje nisu romske nacionalisti u sličnim situacijama tretirane na bolji način. Dodatni problem za mnoge Rome koji su prije rata živjeli u neformalnim naseljima ili društvenim stanovima je nemogućnost ostvarivanja restitucije za takvu imovinu. Savjetodavni odbor za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina je analizirao navode o sporijoj rekonstrukciji razrušene imovine Roma u odnosu na ostale grupe stanovništva i nedostatak odziva od strane vlasti u vezi sa romskim zahtjevima za povratkom ili rehabilitacijom uništenog stambenog fonda.²⁴ Predstavnici Roma kažu da iz svih ovih razloga veoma mali broj Roma koji je pobjegao iz svojih domova za vrijeme rata uspio da se vrati kući.

113. Mnogi Rom i dalje žive u neformalnim naseljima koja često nemaju pristup osnovnim komunalijama, kao što je električna struja, kanalizacija, odlaganje smeća ili pijaća voda. Prisilne deložacije se i dalje događaju, ponekad u kontekstu implementacije lokalnih programa za poboljšavanje stambenog fonda Roma, a u nekim slučajevima bez odgovarajućeg alternativnog smještaja. U takvim slučajevima Romi imaju mali broj alternativa u praksi pa stoga pribjegavaju ilegalnoj izgradnji novih domova na drugom mjestu. ECRI je veoma zabrinuta zbog toga što mnogi Romi na taj način ostaju bez adekvatnog krova nad glavom – činjenica koja je važna ne sama po sebi nego i zato što ima ozbiljan uticaj na životne šanse Roma, uključujući njihov zdravstveni status kao i šanse da dobiju adekvatno obrazovanje a potom da nađu zaposlenje. Uprkos navedenom, ECRI pozdravlja uključivanje u Akcioni plan za zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje i zdravstvenu zaštitu²⁵ cijelog niza mjera za bavljenje ovim pitanjima sa kojima se Romi suočavaju na polju stambenih pitanja. Ovo podrazumijeva tri glavna cilja: urbani razvoj i zakonodavstvo koje reguliše individualno stambeno zbrinjavanje, sa ciljem registrovanja postojeće imovine i stvaranja potrebnog pravnog okvira i uslova za izgradnju budućeg stambenog fonda u skladu sa zakonom; obuka i podizanje svijesti kod Roma i većinskog stanovništva o potrebi mijenjanja stavova i pomoći punoj integraciji Roma na lokalnom nivou; planiranje i izgradnja novog stambenog fonda putem socijalnih, donatorskih i kreditnih programa. U ovom kontekstu ECRI sa zanimanjem naglašava da je švedska Međunarodna agencija za razvojnu saradnju donirala 2 miliona BAM za obezbjeđivanje stambenog fonda za Rome.
114. ECRI podstiče vlasti da obezbijede pomoć za rekonstrukciju bez diskriminacije, ne samo na papiru nego i u praksi, kako bi se omogućilo da nijedan Rom koji želi da se vrati u prijeratni dom ne bude spriječen da to i uradi zbog proizvoljnih odluka lokalnih vlasti.
115. ECRI snažno ohrabruje vlasti da u potpunosti implementiraju Akcioni plan o stambenom zbrinjavanju Roma, kako bi se osiguralo da svi Romi imaju adekvatan pristup stambenom zbrinjavanju.
116. Kada je u pitanju zdravstveni status Roma, vlasti su indicirale da su socijalni i ekonomski faktori kao što je siromaštvo, neadekvatna ishrana i nedostatak pristupa zdravstvenim objektima negativno uticali na Rome. Izvještaji govore da je reproduktivno zdravlje romskih žena takođe problematično. ECRI ističe sa zanimanjem da je Akcioni plan za zdravlje Roma kao dio Dekade uključivanja Roma, uključuje pozitivne mjere koje će osigurati da Romi budu u mogućnosti

---

²⁴ Savjetodavni odbor za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, Drugo mišljenje o Bosni i Hercegovini, 27 April 2009, ACFC/OP/II(2008)005, § 88

²⁵ Akcioni plan Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite

punog ostvarenja prava pristupa zdravstvenoj zaštiti kao i podizanja svijesti i preventivne zdravstvene mjere putem programa kao što je program imunizacije.

117. ECRI ohrabruje vlasti da u potpunosti implementiraju Akcioni plan za zdravlje Roma, kako bi Romima obezbijedili da imaju jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i da njihov zdravstveni status dovede u ravan sa ostatkom populacije. Preporučuje da se poduzmu posebne mjere na planu bavljenja posebnim nepovoljnim položajem romskih žena na ovom polju.
118. U svom prvom izvještaju, ECRI je preporučio vlastima da se pozabave pozicijom Romskih zajednica na tržištu rada kao dijela globalnije strategije poboljšavanja situacije Roma. ECRI ističe da nezaposlenost ostaje ozbiljni problem stanovništva u Bosni i Hercegovini u cjelini. Ipak, Romi su disproportionalno pogođeni nedostatkom pristupa zaposlenju i u javnom i u privatnom sektoru, a većina Roma koja je izgubila posao za vrijeme rata nisu ponovo dobili posao od strane bivših poslodavaca. Nezvanični izvori govore da je oko 99% Roma nezaposleno; zvanične procjene govore da je samo 59% romskih muškaraca i 20% romskih žena u nekom vremenskom periodu bilo nezaposleno u poređenju sa 70% drugih muškaraca i 43% drugih žena.²⁶ Predstavnicima Roma takođe konstatuju da oni Romi kojima pođe za rukom da nađu zaposlenje, najčešće kriju svoje etničko porijeklo da bi izbjegli odbacivanje od strane poslodavaca ili kolega. To ih odvaja od njihovih zajednica a drugim Romima ostavlja malo oglednih modela za ostvarivanje njihovih težnji.
119. ECRI pozdravlja razvoj Akcionog plana za zaposlenje Roma, dijela Dekade uključivanja Roma. To podrazumijeva pet glavnih ciljeva: uspostavljanje baze podataka o zaposlenosti Roma, kako bi se mogle osmisliti propisno cilijane mjere; usvajanje posebnih programa osmišljenih da stimulišu zapošljavanje i samozapošljavanje Roma; analiza zakonodavstva u cilju eliminacije diskriminacije i stimulisanja pozitivnih akcija; pojačavanje napora za obuku i edukaciju Roma, uključujući obuku za sticanje vještina potrebnih za traženje i započinjanje novog posla; i kampanje podizanja svijesti među Romima kako bi se informisali o potrebama na tržištu rada, ostale populacije i medija kako bi se promijenili njihovi stavovi na tom polju.
120. ECRI podstiče vlasti da u potpunosti implementiraju Akcioni plan za zapošljavanje Roma. U ovom kontekstu naglašava važnost poduzimanja integrisanog pristupa kako bi Romi stekli ne samo potrebne vještine da nađu zaposlenje nego i da ima i poslodavaca spremnih da zaposle romske radnike.
121. U svom prvom izvještaju, ECRI je snažno podržao vlasti da u potpunosti implementiraju Akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina. ECRI je zabrinuta da je stopa učešća Roma u školama i dalje na veoma niskom nivou, sa 76% Roma koji navodno nikada nisu pohađali niti završili osnovnu školu.²⁷ Konstatuje da romska djeca možda imaju teškoće u pristupu obrazovanju zbog nedostatka identifikacionih dokumenata ili drugih potrebnih dokumenata, i drugi faktori kao što je siromaštvo, diskriminacija i uznemiravanje i dalje znače da oni i dalje imaju manje prilika nego druga djeca da završe školu. Kao što je primijetio Savjetodavni odbor u vezi sa Okvirnom konvencijom za nacionalne manjine, takve stope su i dalje veoma visoke, posebno među romskim djevojkama, a Romi su i dalje značajno nedovoljno zastupljeni u srednjoj školi i tercijarnim institucijama.²⁸ Rezultirajuće visoke stope

---

²⁶ CERD/C/BIH/7-8, § 92

²⁷ CERD/C/BIH/7-8, § 91.

²⁸ Savjetodavni odbor za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, Drugo mišljenje o Bosni i Hercegovini, 27. april 2009, ACFC/OP/II(2008)005, § 178

nepismenosti idu ruku pod ruku sa teškoćama sa kojima se Romi suočavaju u pristupu zaposlenju.

122. ECRI pozdravlja indikacije da stope upisa u školu postepeno rastu zahvaljujući izvjesnom broju mjera poduzetih u okviru Akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini. Neke romske zajednice govore o tome da sva njihova djeca sada idu u školu. Poduzete su i mjere za besplatno distribuiranje školskih udbenika i za obezbjeđivanje finansijske podrške za romsku djecu koja dođu do srednjeg i visokog obrazovanja. ECRI je međutim obavještena da Akcioni plan još uvijek nije dovoljno poznat te da njegova implementacija još uvijek nije dovoljno praćena i procjenjena.
123. ECRI preporučuje da vlasti nastave sa jačanjem implementacije Akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i ostalih pripadnika drugih nacionalnih manjina iz 2004. godine. Preporučuje da naprave detaljnu procjenu uticaja mjera dosada poduzetih kako bi se osiguralo da bilo kakvi nedostaci budu otklonjeni i da se razmjene najbolje prakse na tom polju.
124. U svom prvom izvještaju, ECRI je preporučio osmišljavanje ukupne strategije za bavljenje situacijom romske populacije u Bosni i Hercegovini na sveobuhvatan i višedimenzionalni način. ECRI je takođe preporučila da predstavnici romskih zajednica budu osmišljeno uključeni ne samo u dizajniranje takve strategije nego i u njen razvoj ako je potrebno. Takođe je istakla da je nedostatak preciznih podataka o situaciji ove populacije onemogućio vlasti da osmisle mjere usmjerene na promociju efikasne jednakosti ciljanih grupa i veoma otežalo procjenu bilo koje od takvih mjera.
125. Od prvog ECRI izvještaja, Bosna i Hercegovina se pridružila Dekadi uključivanja Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina iz 2004. godine. Napravljen je i Akcioni plan za rješavanje pitanja Roma na polju zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite. Kao što se može vidjeti iz specifičnih aspekata Akcionog plana gore pomenutog, učinjeni su naponi za bavljenje tim pitanjima na holistički način, kao i putem prikupljanja potrebnih podataka, preispitivanjem potrebnih promjena u zakonodavstvu i propisima kako bi se postigao napredak u praksi i donijele mjere o podizanju svijesti o potrebi mijenjanja stavova među većinskom populacijom i Romima. ECRI pozdravlja ove korake i nada se da će stvoriti osnovu za mjerljiv napredak situacije Roma. Biće potrebna značajna finansijska sredstva kako bi se postigli željeni rezultati pa će prema tome vlasti morati mobilisati finansijsku podršku iz budžeta na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini kao i na međunarodnom nivou.
126. ECRI takođe naglašava da samim tim što se ovaj dio stanovništva suočava sa ozbiljnim problemima, čini se da je napredak veoma spor i da je potrebno uspostaviti dugoročni pristup. U takvim okolnostima je izuzetno važno vršiti monitoring i procijeniti uticaj trenutnih mjera kako bi se odredile kvalitetne mjere a pojačale one koje kod kojih se ne primjećuje postizanje napretka. ECRI podvlači važnost aktivnog uključivanja Roma u monitoring, procjenu i, kada je potrebno, u jačanje ili redizajniranje trenutnih mjera, te pozdravlja uključivanje Savjetodavnog odbora za Rome i Vijeća nacionalnih manjina u ovom pogledu.
127. ECRI preporučuje vlastima da se pobrinu za dostupnost potrebnih finansijskih izvora za implementaciju Akcionog plana o obrazovnim potrebama Roma i drugih nacionalnih manjina iz 2004. godine i Akcionog plana za rješavanje pitanja Roma na polju zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite. Naglašava da će za postizanje postavljenih ciljeva u navedenim Akcionim planovima biti potrebna finansijska pomoć sa svih nivoa vlasti i preporučuje vlastima da rade i na obezbjeđivanju potrebne političke podrške.

128. ECRI podstiče vlasti da prate i pažljivo procjenjuju uticaj mjera obuhvaćenih Akcionim planom za Rome kako bi ih mogli prilagoditi kada je to potrebno i odmah razmijeniti najbolje primjere iz prakse.
129. ECRI ohrabruje vlasti da u potpunosti uključe predstavnike Roma kao i Savjetodavni odbor za Rome i Vijeće za nacionalne manjine u vršenju monitoringa, procjene i prilagođavanja mjera sadržanih u Akcionim planovima za Rome.
130. U svom prvom izvještaju, ECRI je preporučio vlastima da se pobrinu da sve epizode nasilja i manifestacije neprijateljstva protiv Roma budu sveobuhvatno istražene, a njihovi počinioci privedeni pravdi. Važno je istaći da ima veoma malo dostupnih najnovijih informacija na tom polju. I dalje pristižu obavještenja o neprijateljskim stavovima lokalnih vlasti i zajednica uperenih protiv romskih izbjeglica i tražilaca azila. Dobivamo izvještaje da i policija loše postupa sa Romima i ne pokazuje zainteresovanost da provede istragu krivičnih djela počinjenih protiv Roma,²⁹ kao i da se događaju povremeni nasilni napadi na Rome od strane osoba drugih nacionalnosti kao i česta verbalna maltretiranja i prijetnje.
131. ECRI ponovo preporučuje vlastima da obezbijede da sve epizode nasilja i manifestacije neprijateljstva protiv Roma budu u potpunosti istražene i da se počinioci privedu pravdi. Naglašava se i uloga koju trebaju imati politički i drugi lideri putem sistematskog obrušavanja protiv ovakvih djela.

Nacionalne manjine

132. ECRI bilježi da je u aprilu 2003. godine bio usvojen Zakon na državnom nivou o zaštiti prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama. On sadrži listu, koja nije iscrpna, od 17 takvih manjina : Albanci, Česi, Njemci, Mađari, Italijani, Jevreji, Makedonci, Crnogorci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Ruterijani, Slovaci, Sloveni, Turci i Ukrajinci. Legislativa neophodna za provedbu principa Zakona u praksi sada je isto usvojena na nivou entiteta: u decembru 2004. u Republici Srpskoj i u julu 2008. u Federaciji Bosne i Hercegovine. Savjetodavni komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina konstatuje da je ova legislative sada prilično dobro urađena; međutim, njena primjena je i dalje problematična.³⁰
- *Savjetodavna tijela za nacionalne manjine*
133. Zakon na državnom nivou o zaštiti prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama, usvojen 2003. godine, predvidio je uspostavu Vijeća nacionalnih manjina unutar Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. U svom prvom izvještaju, ECRI snažno apelira na vlasti Bosne i Hercegovine da uspostave to tijelo i njegove ekvivalente na nivou entiteta, i da osigura konstantno i sadržajnu saradnju sa njima. Vijeće nacionalnih manjina na državnom nivou, koje ima čisto savjetodavnu ulogu, konačno je uspostavljeno u aprilu 2008. godine. Vijeće je od tada pratilo pitanja od značaja za nacionalne manjine, kao što su implementacija Akcionog plana za Rome i presuda u predmetu *Sejdić i Finci*. ECRI je međutim zabrinut zbog izvještaja o problemima u vezi sa imenovanjem predstavnika nacionalnih manjina u tom tijelu. Sa martom 2010. godine, samo 10 od 17 priznatih nacionalnih manjina su bile u stanju da imenuju predstavnike u Vijeću. ECRI se nada da će sva preostala pitanja biti brzo riješena u interesu postojanja potpuno operativnog Vijeća nacionalnih manjina na državnom nivou, u kojem će sve nacionalne manjine moći imati puno povjerenje. Bilježi se da je ovo Vijeće

²⁹ Vidjeti dole, Ponašanje službenika Agencije za provođenje zakona.

³⁰ *Savjetodavni odbor za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina*, Drugo mišljenje o Bosni i Hercegovini, 27. april 2009. godine, ACFC/OP/II(2008)005, § 11

predložilo stvaranja vladinog ureda koji bi rješavao pitanja nacionalnih manjina i da, pošto se čini da je ovaj prijedlog naišao na podršku u principu, do sada nisu urađene konkretne akcije.

134. Godine 2007. Skupština Republike Srpske je uspostavila Vijeće nacionalnih manjina unutar Parlamenta Republike Srpske. To je savjetodavno tijelo sastavljeno od petnaest članova imenovanih direktno od strane nacionalnih manjina. Od njegovog stvaranja, dostavilo je mnoge prijedloge vlastima i Skupštini Republike Srpske, što je dovelo do povećanja budžeta namijenjenog za aktivnosti nacionalnih manjina 2008. godine. Slično tijelo nije bilo uspostavljeno u Federaciji Bosne i Hercegovine do decembra 2009. godine. ECRI pozdravlja uspostavu ovih tijela i nada se da će oba biti u stanju da igraju značajnu ulogu na osiguranju da se brige i interesi nacionalnih manjina uzmu u obzir na primjeren način na nivou entiteta.
135. Savjetodavni odbor Roma, uspostavljen kao trajno savjetodavno tijelo u Vijeću ministara na državnom nivou, koji se sastoji od devet predstavnika Roma i devet predstavnika relevantnih državnih i entitetskih ministarstava, uspostavljen je 2002. godine. ECRI pozdravlja činjenicu da je ovo tijelo od tada moglo dati doprinos u izradi Akcionog plana za Bosnu i Hercegovinu za rješavanje pitanja Roma na polju zapošljavanja, stambenog i zdravstvenog osiguranja i da u je namjera da također da aktivan doprinos u praćenju provedbe Akcionog plana. ECRI ipak konstatira i izvještava da bi nedostatak ljudskih i finansijskih resursa moglo onemogućiti izvršenje te uloge.
136. ECRI poziva vlasti na svim relevantnim nivoima da riješe sva sporna pitanja u odnosu na sastav, funkcioniranje i resurse različitih savjetodavnih tijela nacionalnih manjina, uključujući Savjetodavno tijelo Roma, kako bi omogućili nacionalnim manjinama da učinkovito učestvuju u javnom životu i da imaju utjecaja u javnom životu na svim nivoima, entitetskim i na nivou države.
137. ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da preduzmu korake kako bi odredile ili stvorile ured za nacionalne manjine, nadležan za osiguranje učinkovite provedbe politika usvojenih i odluka napravljenih u vezi sa nacionalnim manjinama.
- *Ostvarivanje temeljnih prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama*
138. U svom prvom izvještaju, ECRI podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da blisko sarađuju sa predstavnicima nacionalnih manjina kako bi osigurali pravilnu primjenu odredaba Zakona o nacionalnim manjinama u vezi sa obrazovanjem i u vezi sa svim drugim aspektima.
139. ECRI konstatira da, izvan polja učešća u političkom i javnom životu,³¹ glavne preokupacije izražene od strane predstavnika nacionalnih manjina odnose se, s jedne strane, na potrebu za većom transparentnošću njihovih jezika i kultura – bilo u školskim udžbenicima, javnom emitiranju ili javnom životu generalno – a s druge strane, ograničene mogućnosti za podučavanje na i o jezicima nacionalnih manjina u školama. Dok su predstavnici nacionalnih manjina pozdravili izmjene i dopune na Državni zakon o nacionalnim manjinama iz 2005. godine, oblikovane da se ublaže kriteriji za otvaranja razreda u kojima će se vršiti podučavanje na ili o manjinskim jezicima, ECRI konstatira da je u praksi teško ispuniti te kriterije i broj razreda u kojima se uče manjinski jezici ostaje nizak. ECRI se poziva u vezi sa tim na najnovije mišljenje o Bosni i Hercegovini

---

³¹ Vidjeti gore, Postojanje i provedba pravnih odredaba – odredaba koje reguliraju izborna prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama; vidjeti također Savjetodavno tijelo nacionalnih manjina.

objavljeno od strane Savjetodavnog odbora o Okvirnoj konvenciji za zaštitu manjina³², koji istražuje detaljno ova pitanja.

140. ECRI ponovo snažno podstiče vlasti Bosne i Hercegovine da osiguraju da se odredbe Zakona o nacionalnim manjinama primjenjuju na odgovarajući način. Preporučuje da se sa predstavnicima nacionalnih manjina u tom smislu blisko sarađuje i skreće pažnju vlastima na posebnu zabrinutost predstavnika nacionalnih manjina u vezi sa osiguranjem transparentnosti njihovih jezika i kultura, kao i učenje i podučavanje na manjinskim jezicima.

Osobe koje ne žele da se identifikuju sa bilo kojim konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom

141. Kao što je navedeno u ECRI-jevom prvom izvještaju, naglasak stavljen i na zakon i na činjenicu o osiguranju punog korištenja prava osoba koje pripadaju jednom od konstitutivnih naroda stavlja osobe koje se ne identifikuju kao osobe koje pripadaju jednom od konstitutivnih naroda u ozbiljno nepovoljnu situaciju. Neovisno od specifične situacije osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama (istražena na drugim mjestima u ovom izvještaju), ECRI je zabrinut zbog toga što su osobe, koje ne žele da se identificiraju sa bilo kojim konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom (naprimjer, djeca iz miješanih brakova), od kojih se mnoga samoidentificiraju kao Bosanci, u mnogim aspektima zanemarene kako u pravnom sistemu tako i u praksi. Ne mogu se kandidirati za pozicije za koje se traži identifikacija sa pojedinim konstitutivnim narodom (naprimjer, članstvo u Državnom predsjedništvu ili Domu naroda) i zanemaruje ih se u mehanizmima podjele vlasti i drugim politikama i programima implementiranim da se osigura institucionalna ravnoteža između konstitutivnih naroda. Štaviše, jezik državnih i entitetskih ustavnih i legislativnih odredbi, unutar kojih se samo ove osobe identifikuju, kao instrument njihovog razlikovanja od osoba koje pripadaju konstitutivnim narodima, kao "Ostali" što ih stavlja na niži nivo u društvu. Kao rezultat, osobe koje ne žele da se identificiraju sa konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom ostaju diskriminisane ili čak nevidljive u zakonu i zanemarene u praksi, i ne ostvaruju svoju autentičnu jednakost sa ostalim građanima Bosne i Hercegovine.

142. ECRI apeluje na vlasti Bosne i Hercegovine da preduzmu sve neophodne mjere da osiguraju da svaka osoba unutar jurisdikcije države, bez obzira na to da li se identifikuje sa konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom, ima sva prava propisana zakonom, i da uživa ta prava ne samo u zakonu nego i u praksi.

143. ECRI apeluje na vlasti da osiguraju da svaki diskriminirajući jezik – uključujući razlike između konstitutivnih naroda i "Ostalih" – bude eliminisan iz svih ustavnih i zakonskih tekstova na snazi u Bosni i Hercegovini.

Izbjeglance i lica koja traže azil

144. U svom prvom izvještaju, ECRI je potakao vlasti Bosne i Hercegovine da blisko surađuju sa Visokim komesarom za izbjeglice Ujedinjenih naroda (UNHCR) u vezi sa položajem izbjeglica, a naročito onih sa Kosova³³, i da osiguraju da se nijedno lice silom ne vrati u svoju zemlju porijekla suprotno principu zabrane protjerivanja i članu 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima. ECRI je snažno potakao vlasti da osiguraju zaštitu i brinu o potrebama svih izbjeglica prisutnih na njihovoj teritoriji. ECRI je potaknuo vlasti da riješe slučajeve pokazivanja

---

³² ACFC/OP/II(2008)005

³³ Sva upućivanja na Kosovo, bilo na njegovu teritoriju, institucije ili stanovništvo, u ovom tekstu imaju da se razumiju u potpunosti u skladu sa Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda i bez bilo kakvih prejudiciranja vezano za status Kosova.

neprijateljstva i diskriminacije prema ljudima smještenim u prihvatne centre i da izbjegnju upotrebu retorike koja može potaknuti takve pojave.

145. Većina lica koja danas traže azil u Bosni i Hercegovini su sa Kosova, i skoro svi su Romi. Više od 50.000 ljudi iz bivše Federalne Republike Jugoslavije registrovano je u periodu od 1998. do 1999. godine pod režimom privremenog prihvata, koji je nakon toga nekoliko puta produžavan. 6.000 lica prijavilo se za ponovnu registraciju 2002. godine, a brojke su nakon toga bile u padu. Od juna 2003. godine, samo lica iz Srbije i Crne Gore čije je posljednje stalno prebivalište bilo na Kosovu i dalje su imali pravo na privremeni prihvata. Ovaj režim je u potpunosti ukinut dana 30.9.2007. godine i od tada lica koja borave u Bosni i Hercegovini prema ranijem režimu privremenog prihvata koja ne mogu da se vrate u svoje domove na Kosovu moraju da predaju molbu za međunarodnu zaštitu na isti način kao i druga lica koja traže azil. Počev od marta 2010. godine, bilo je ukupno 368 lica koja traže azil u Bosni i Hercegovini od kojih je 272 ranije imalo status privremenog prihvata.
146. ECRI sa zabrinutošću primjećuje da Ministarstvo sigurnosti, koje je 1.7.2010. godine preuzelo odgovornost za određivanje statusa izbjeglica od UNHCR-a, redovno odbija zahtjeve za azil od lica sa Kosova, što je u suprotnosti sa relevantnim smjernicama UNHCR-a,³⁴ što za posljedicu ima da se Romi koji imaju pravo na međunarodnu zaštitu mogu izložiti riziku da budu protjerani. Lica koja traže azil nemaju pravo da rade i moraju boraviti u jednom od dva centra za prijem azilanata. Ova lica imaju veoma ograničen pristup medicinskoj njezi. ECRI sa zabrinutošću primjećuje da mnoga lica sa Kosova koja traže azil već žive u Bosni i Hercegovini do 12 godina, ali malo je učinjeno da se olakša njihova lokalna integracija uprkos bliskim vezama koje su uspostavljene sa Bosnom i Hercegovinom i nedostatka infrastrukture na Kosovu koja bi dozvolila održiv povratak izbjeglica. Neprijateljski stav lokalnih dužnosnika i lokalnog stanovništva i dalje se pominje u izvještajima. ECRI, međutim, pozdravlja informaciju da djeca koja borave u prihvatnim centrima pohađaju lokalne škole.
147. Izbjeglicama čiji je status priznat nije olakšan pristup naturalizaciji, jer se vrijeme provedeno u Bosni i Hercegovini dok se čeka na azil ili na osnovu privremenog prihvata ne računa za dobivanje državljanstva. Iako imaju isto pravo da rade kao i državljani Bosne i Hercegovine, mnoge izbjeglice Romi nailaze na naročito velike teškoće da dođu do posla.³⁵ U izvještajima se navodi da su i izbjeglice iz Hrvatske također marginalizirane.
148. ECRI ponovo potiče vlasti Bosne i Hercegovine da osiguraju da se nijedno lice silom ne vrati u zemlju porijekla suprotno principu zabrane protjerivanja i članu 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima. ECRI potiče vlasti da osiguraju da lica koja traže azil imaju odgovarajući pristup korištenju socijalnih prava uključujući zdravstvenu zaštitu, i daje preporuku da se vlasti aktivno suprotstave svim pojavama neprijateljstva protiv lica koja traže azil i njihovoj diskriminaciji.
149. ECRI potiče vlasti da nađu dugoročna rješenja koja će omogućiti stvarnu integraciju u Bosni i Hercegovini za lica koja traže azil a koja se u Bosni i Hercegovini nalaze dugi niz godina bez istinske šanse za povratak, a naročito za lica koja su ranije imala status privremenog prihvata.
150. ECRI-jeva preporuka vlastima je da donesu izmjene i dopune zakona kako bi se osiguralo da izbjeglice čiji je status priznat iskoriste olakšani postupak dobivanja

---

³⁴ Stav UNHCR-a o daljnim potrebama za međunarodnom zaštitom pojedinaca sa Kosova (juni 2006.) zamijenjen je Smjernicama UNHCR-a o ispunjavanju uslova za procjenu potrebe međunarodne zaštite pojedinaca sa Kosova (9. novembar 2009. godine).

³⁵ Vidi gore, Diskriminacija na raznim poljima – zaposlenje.

državljanstva u skladu sa članom 34. Konvencije o izbjeglicama iz 1951. godine. ECRI također daje preporuku da vlasti pojačaju svoje napore na olakšavanju lokalne asimilacije svih izbjeglica sa priznatim statusom.

VI. Antisemitizam

151. U svom prvom izvještaju, ECRI je potakao vlasti Bosne i Hercegovine da se suprotstave širenju antisemitskog materijala i naglasio je ulogu koju treba da odigraju vodeći kreatori javnog mnijenja u društvu tako što će uporno govoriti protiv pojava antisemitizma.
152. Akteri civilnog društva ukazuju na to da antisemitizam nije glavna odlika dnevno-političkog života u Bosni i Hercegovini nego da se čini da su takvi sentimente u porastu u profašističkim grupama i da se opasne antisemitske poruke i djela vandalizma usmjereni protiv jevrejske zajednice pojavljuju s vremena na vrijeme, naročito vezano za tekuća dešavanja. Takva djela ili poruke obično se fokusiraju na događaje na Srednjem Istoku ili na teorije zavjere protiv bosanskih Muslimana. Akteri civilnog društva ukazuju da takve poruke relevantni politički faktori općenito ne smatraju opasnim pa je stoga njihova reakcija uglavnom neadekvatna. Antisemitske publikacije se navodno još uvijek mogu naći u nekim knjižarama.
153. ECRI ponovo daje preporuku vlastima Bosne i Hercegovine da se između ostalog kroz efikasnu primjenu postojećih zakonskih odredaba protiv rasizma suprotstave raspačavanju antisemitskog materijala. ECRI ponovo podvlači ulogu koju treba da odigraju različiti vodeći kreatori javnog mnijenja u društvu tako što će govoriti protiv pojava antisemitizma, i upućuje vlasti na svoje Opšte političke preporuke broj 9. o borbi protiv antisemitizma koje sadrže niz preporuka o mjerama koje se mogu poduzeti kako bi se intenzivirala borba protiv antisemitizma.

VII. Edukacija i podizanje svijesti o ljudskim pravima

154. U svom prvom izvještaju, ECRI je potakao vlasti Bosne i Hercegovine da osiguraju da se edukacija o ljudskim pravima uvede kao obavezan predmet u školama svih nivoa u cijeloj Bosni i Hercegovini. ECRI-ju je poznato da se demokratija i ljudska prava podučavaju kao predmet u višim razredima osnovne i srednje škole (počinje u starosnoj dobi od 16 godina) i da je to obavezan predmet koji se ocjenjuje. Izrađen je i program za certificiranje nastavnika koji predaju ovaj predmet. Pored toga, izrađen je i nastavni program Edukacije za mir koji je, između ostalog, odobrilo trinaest ministarstava obrazovanja u Bosni i Hercegovini, i trebalo je da se uvede u škole u septembru 2009. godine. Cilj ovog programa je da obrazovanje usmjeri ka miru tako što će osigurati okvir unutar kojeg se izučavaju svi predmeti i koji postavlja neophodne kritičke osnove za stvaranje kulture mira i oporavka. ECRI pozdravlja ove aktivnosti i naglašava od kolikog je značaja u svim društvima, a naročito u post-konfliktnim društvima, da se osigura da obrazovanje koje djeca dobijaju u svim uzrastima potiče vrednovanje i poštovanje različitosti u društvu
155. ECRI-jeva preporuka vlastima Bosne i Hercegovine je da osiguraju da obavezno obrazovanje o ljudskim pravima bude prošireno kako bi obuhvatilo sve nivoe škola u Bosni i Hercegovini. ECRI potiče vlasti da osiguraju da program Obrazovanje za mir bude što prije uveden u sve škole.

VIII. Ponašanje čuvara reda i mira

156. U svom prvom izvještaju, ECRI je potakao vlasti u Bosni i Hercegovini da stanu u kraj disproporcionalno čestim provjerama Roma i povremenim uznemiravanjima Roma od strane čuvara reda i mira. ECRI primjećuje da je nakon objavljivanja njegovog izvještaja, ponovo bilo navoda o problemima vezanim za način na koji

policija tretira Rome, uključujući praksu etničkog profiliranja, zloupotrebu upada u romska nasilja, optužbe koje je policija podigla protiv Roma na osnovu nedovoljnih dokaza i propuštanje da se provede adekvatna istraga zločina počinjenih protiv pripadnika romske manjine. Postoje i izvještaji o problemima vezanim za način na koji policija tretira naočigled vidljive manjine. Ovi problemi tiču se lica koje policija doživljava kao muslimanske ekstremiste koja navodno nisu uvijek tretirana jednako. Također, neki izvještaji navode da ni policija ni tužiocu nisu bili voljni da istraže zločine počinjene protiv vjerskih manjina.

157. U svom prvom izvještaju, ECRI je ohrabrio vlasti da razmotre uspostavu nezavisnog tijela kojem bi se povjerila istraga svih navoda lošeg postupanja policajaca. ECRI-ju je poznato da su aktivnosti vezane za ovo usko povezane sa naporima da se izvrši reforma i učine jedinstvenim policijske snage koje kontrolišu entiteti, što je oblast u kojoj je napredak veoma spor. Jedinice za profesionalne standarde policije na entitetskom nivou i u Brčko Distriktu i dalje imaju nadležnost da istražuju pritužbe protiv čuvara reda i mira. Ove jedinice su svake godine nakon ECRI-jevo izvještaja istražile nekoliko stotina pritužbi i predložile su pokretanje disciplinskog ili krivičnog postupka u jednom broju predmeta. Međutim, one potpadaju pod relevantna ministarstva unutrašnjih poslova. ECRI nije primio nikakvu informaciju o tome da li je bilo bilo kakvih predmeta u kojima je rasna diskriminacija bilo prijavljena bilo utvrđena.
158. ECRI je u svom prvom izvještaju potakao vlasti da nastave i pojačaju svoje napore kako bi osigurali etničku raznolikost u policiji, kao i da u njih budu uključene i druge grupe a ne samo konstitutivni narodi. ECRI žali što se čini da je od tada u ovoj oblasti napravljen neznatan napredak.
159. ECRI-jeva preporuka vlastima u Bosni i Hercegovini je da poduzmu sve neophodne korake kako bi se stalo u kraj praksama rasnog profiliranja. ECRI ponovo potiče vlasti da razmotre uspostavu nezavisnog tijela kojem će biti povjereno da istražuje navode o lošem postupanju policajaca, te da intenziviraju napore kako bi osigurale etničku raznolikost policije, kao i da osiguraju da se u ove aktivnosti uključe i druge grupe, a ne samo pripadnici konstitutivnih naroda. ECRI upućuje vlasti na Opšte političke preporuke broj 11 o borbi protiv rasizma i rasne diskriminacije u radu policije, kojim se predlaže niz mjera koje vlasti mogu poduzeti u borbi protiv ove pojave, a naročito na polju rasnog profiliranja, rasne diskriminacije i rasno-motiviranog lošeg postupanja policije, uloge policije u borbi protiv rasističkih krivičnih djela i praćenja rasističkih incidenata, te odnosa između policije i pripadnika manjinskih grupa.
160. Nedavni izvještaji Evropskog komiteta za sprječavanje torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (Komitet za sprječavanje torture) ukazali su na ozbiljne probleme o nasilju među zatvorenicima u nekim zatvorima u Bosni i Hercegovini.³⁶ Drugi akteri su ukazali na to da neki slučajevima takvo nasilje navodno uključuje etnički motivirano nasilje između zatvorenika, što je pitanje koje izaziva direktnu zabrinutost ECRI-ja.
161. ECRI-jeva preporuka vlastima je da riješe problem svih oblika rasne diskriminacije unutar zatvorskog sistema. ECRI poziva vlasti da, ukoliko to nije već učinjeno, detaljno istraže navode o etnički motiviranom nasilju među zatvorenicima, i da provede relevantne preporuke Komiteta za sprječavanje torture što je prije moguće.

³⁶ Izvještaj Vladi Bosne i Hercegovine o posjeti Evropskog komiteta za sprječavanje torture (Komitet za sprječavanje torture - CPT) i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (Komitet za sprječavanje torture - CPT) od 11. do 15. maja 2009. godine CPT/Inf(2010)10; Izvještaj Vladi Bosne i Hercegovine o posjeti Evropskog komiteta za sprječavanje torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (Komitet za sprječavanje torture - CPT) od 19. do 30. marta 2007. godine CPT/Inf(2009)25.

IX. Praćenje rasizma i rasne diskriminacije

162. Posljednji popis stanovništva u Bosni i Hercegovini proveden je 1991. godine. Ovaj popis kao „posljednji popis“ kako ga nazivaju u brojnim zakonskim i drugim tekstovima, predstavlja osnovu za definiranje mjera koje treba poduzeti u kontekstu nacionalnih manjina na primjer, ili u odnosu na nacionalni sastav uposlenih u institucijama u javnom sektoru. Međutim, zbog masovnog raseljavanja stanovništva uzrokovanog ratom, opće je priznato da popis stanovništva iz 1991. godine više ne odražava vjerno sastav stanovništva zemlje.
163. ECRI pozdravlja naznake koje dolaze od nadležnih osoba da je Agencija za statistiku provela pripreme radove za novi popis stanovništva i da očekuju da se neophodni politički konsenzus postigne 2011. godine te da se provede popis. U tom kontekstu ECRI naglašava važnost razvrstavanja podataka po kategorijama kao što je nacionalno ili etničko porijeklo, vjera, jezik i nacionalnost prilikom mjerenja da li su neke grupe negativno pogođene određenim pojavama, da li programi osmišljeni za pomoć određenim grupama ostvaruju predviđene ciljeve i da li je potrebno poduzeti nove ili različite mjere za rješavanje takvih situacija. ECRI napominje da su mnogi izrazili zabrinutost u vezi sa provođenjem novog popisa i razvrstavanjem podataka po nacionalnoj pripadnosti prije nego što se završi proces povratka jer bi to moglo stvoriti situaciju u kojoj se zapravo nagrađuje etničko čišćenje. ECRI naglašava da se takav ishod treba izbjeći. Iz naše perspektive prikupljanje razvrstanih podataka mora pomoći osmišljavanju mjera koje bi bile više prilagođene ostvarivanju jednakosti svih članova društva u praksi te ni u kom slučaju ne smije biti korišteno kao sredstvo da se učvrsti superiornost jedne grupe u odnosu na druge. ECRI napominje da će biti potrebne konsultacije sa svim grupama unutar bosanskohercegovačkog društva. Također će trebati dobre volje i dobrih namjera svih strana kako bi se stvorili neophodni uslovi za provođenje novog popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini. U međuvremenu, ECRI naglašava da nedostatak tačnih podataka o stanovništvu zemlje ne smije biti izgovor vlastima za nepoduzimanje pozitivnih mjera konkretno usmjerenih na segmente društva koji su u stanju očigledne potrebe.
164. Konačno, ECRI podsjeća da se mnoge osobe u Bosni i Hercegovini ne opredjeljuju kao članovi određene etničke skupine. Ovu činjenicu treba uzeti u obzir. ECRI napominje da bi uvođenje mogućnosti da se osoba opredijeli kao „Bosanac“ pomoglo ispunjenju potreba ovih osoba, a time bi se istovremeno ostvario i korak naprijed u priznanju punopravnog demokratskog bosanskohercegovačkog državljanstva. Potreba za ovakvom mogućnošću analizirana je u daljem tekstu.
165. ECRI preporučuje da se utvrde načini mjerenja trenutnog položaja manjinskih grupa u različitim područjima života, uključujući i kontekst narednog popisa stanovništva. U tom smislu ECRI naglašava da se prikupljanje podataka o nacionalnom ili etničkom porijeklu osoba, njihovoj vjeri, jeziku i nacionalnosti mora provesti s dužnim poštovanjem principa povjerljivosti, informiranog pristanka i dobrovoljnog samo-opredjeljenja osoba kao pripadnika određene grupe.
166. ECRI nadalje preporučuje da se prilikom prikupljanja podataka razvrstanih po nacionalnom ili etničkom porijeklu, vjeri, jeziku i nacionalnosti u skladu s gore navedenim kriterijima osigura i mogućnost opredjeljivanja kao „Bosanac“.

X. Potreba za priznanjem punopravnog demokratskog bosanskohercegovačkog državljanstva

167. U svom prvom izvještaju ECRI je naveo da postoji potreba postepenog napredovanja prema sistemu zasnovanom na pojmu punopravnog demokratskog bosanskohercegovačkog državljanstva gdje osobe nisu prisiljene na nacionalno

opredjeljivanje kako bi ostvarile prava ili sudjelovale u političkom životu ili drugim procesima. Kako je naglašeno u više dijelova ovog izvještaja, etničko porijeklo je i dalje snažno povezano sa pravom na ostvarivanje i uživanjem određenih prava u Bosni i Hercegovini u današnje vrijeme.

168. ECRI napominje, kao i u prvom izvještaju, da institucionalna struktura uspostavljena Dejtonskim mirovnim sporazumom da bi se osigurao mir i sigurnost u velikoj mjeri počiva na aranžmanima među-nacionalne raspodjele vlasti koja trenutno u biti ispunjava potrebe i interese tri konstitutivna naroda. U ECRI-ju su svjesni da je takav pristup bio neophodan u dano vrijeme kako bi se okončao oružani sukob. Međutim, ECRI je duboko zabrinut da su osobe koje se ne poistovjećuju sa jednim od tri konstitutivna naroda, bilo zbog toga što se drugačije nacionalno opredjeljuju, bilo zbog toga što ne mogu ili ne žele odabrati samo jedan oblik nacionalne opredijeljenosti, još uvijek ozbiljno uskraćene za određena prava ili u mnogim slučajevima žrtve nacionalne diskriminacije. Postojanje diskriminacije na osnovu nacionalne pripadnosti u oblasti izbornih prava je štoviše i potvrđeno, kako je ranije spomenuto, presudom Evropskog suda za ljudska prava.³⁷
169. ECRI izražava duboko žaljenje da ova situacija – u kojoj su osobe koje nisu spremne na opredjeljivanje za pripadnost jednom od tri konstitutivna naroda uskraćene za određena prava – potiče održavanje društva u kojem su zajednice etnički podijeljene. Ova atmosfera širi se na sva područja života izvan političke sfere, zbog čega je povratak raseljenih osoba u mnogim slučajevima neodrživ, a osobe koje bi mogle spajati različite zajednice su marginalizirane. Činjenica da postojeća institucionalna organizacija pridaje znatnu važnost nacionalnoj pripadnosti i pravima koja uživaju tri konstitutivna naroda još više ide na ruku političkim strankama koje koriste nacionalni identitet i etničku pripadnost kao sredstvo promoviranja vlastitih programa i usporavanja integracije bosanskohercegovačkog društva. Pored toga, političari lako podliježu iskušenju paušalnog okrivljavanja drugih konstitutivnih naroda za sve loše što se događa ili sve neželjene pojave u njihovom narodu.
170. ECRI priznaje da je izvjesna institucionalna ravnoteža između konstitutivnih naroda još uvijek bitna u postratnom kontekstu koji i dalje definira Bosnu i Hercegovinu i petnaest godina nakon završetka traumatičnog rata. Međutim, ECRI je uvjeren da se mogu iznaći rješenja putem kojih bi Bosna i Hercegovina mogla napredovati prema sistemu zasnovanom na pojmu punopravnog demokratskog bosanskohercegovačkog državljanstva u kojem je garantirana minimalna zastupljenost različitih grupa koje čine bosanskohercegovačko društvo, ali se nacionalna pripadnost pojedinca više ne smatra najbitnijom kvalifikacijom za neku funkciju. ECRI čvrsto vjeruje da svi akteri u Bosni i Hercegovini trebaju iskoristiti priliku koja im je pružena presudom Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci i s novim žarom, odlučno i konstruktivno pristupiti restrukturiranju institucionalnih aranžmana u Bosni i Hercegovini kako bi se promovirala jednaka zastupljenost svih članova društva, bilo da se vide kao pripadnici određenog konstitutivnog naroda ili nacionalne manjine ili se ne smatraju pripadnicima i jedne određene grupe.
171. ECRI podsjeća na preporuke koje su već navedene u ovom izvještaju u kojima se nadležni pozivaju na izmjene Ustava i izbornog zakona kako bi se osiguralo da svi građani imaju jednaka izborna prava, kako pravo glasa, tako i pravo kandidiranja na izborima, bez obzira na svoje nacionalno porijeklo. Nadležni se pozivaju da osiguraju da sve osobe u Bosni i Hercegovini uživaju sva prava propisana zakonom, bez obzira na njihovo nacionalno porijeklo i to ne samo na papiru, već i u praksi.

³⁷ Sejdić i Finci – vidi gore.

172. ECRI poziva nadležne kao i političke vođe na svim razinama da se konstruktivno uključe u ovaj proces i ne podlegnu iskušenju da ostvare kratkoročne političke ciljeve promoviranjem prava za neke na uštrb drugih te da traže rješenja u dugoročnim interesima svih osoba koje žive u Bosni i Hercegovini, zasnovana na priznavanju jednakog demokratskog državljanstva za sve. Apelira se na nadležne da osiguraju da civilno društvo i sve relevantne grupe, uključujući i nacionalne manjine i osobe koje se ne poistovjećuju ni sa jednim konstitutivnim narodom ili nacionalnom manjinom, budu adekvatno uključene u javne rasprave i zastupljene u formalnim razgovorima.

PRELAZNE PREPORUKE ZA DALJNJE AKTIVNOSTI

Tri konkretne preporuke za koje ECRI traži od vlasti Bosne i Hercegovine da imaju prioritet u implementaciji su kako slijedi:

- ECRI snažno preporučuje da vlasti Bosne i Hercegovine omoguće sudijama i tužiocima početnu i trajnu edukaciju o Zakonu o sprječavanju svih oblika diskriminacije i o pitanjima rasne diskriminacije općenito, kao najveći prioritet. Također se preporučuje da se edukacija o tom Zakonu i općenito o pitanjima rasne diskriminacije omogući i advokatima. Naglašava se da se u skladu s definicijama direktne i indirektna diskriminacije sadržanim u Općoj preporuci ECRI-ja br. 7 ova edukacija treba osvrnuti na osnove kao što su „rasa“, boja, jezik, vjera, nacionalnost ili nacionalno ili etničko porijeklo.
- ECRI poziva vlasti da daju prioritet završetku aktivnosti na rješavanju preostalih slučajeva „dvije škole pod jednim krovom“. Naglašava se da bi pri tom vlasti trebale osigurati ne samo da se ove škole administrativno ujedine, već i da učenici zajednički pohađaju nastavu gdje god je to moguće.
- ECRI poziva vlasti da stanu na kraj nacionalnoj diskriminaciji u oblasti penzionih prava i da poduzmu sve neophodne zakonodavne korake da osiguraju da se u budućnosti ne pojavljuju novi, slični slučajevi.

ECRI će provesti prelazno praćenje u vezi s ove tri preporuke najkasnije dvije godine po objavljivanju ovog izvještaja.

BIBLIOGRAFIJA

U ovoj bibliografiji nabrajaju se glavni objavljeni izvori koji su bili korišteni tokom ispitivanja situacije u Bosni i Hercegovini: nju ne treba smatrati iscrpnom listom svih izvora informacija dostupnih ECRI-u prilikom sastavljanja ovog izvještaja.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)

1. Report on Bosnia and Herzegovina, 15 February 2005, CRI(2005)2
2. General Policy Recommendation No. 1: Combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, October 1996, CRI(96)43
3. General Policy Recommendation No. 2: Specialised bodies to combat racism, xenophobia, antisemitism and intolerance at national level, June 1997, CRI(97)36
4. General Policy Recommendation No. 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, March 1998, CRI(98)29
5. General Policy Recommendation No. 4: National surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, March 1998, CRI(98)30
6. General Policy Recommendation No. 5: Combating intolerance and discrimination against Muslims, March 2000, CRI(2000)21
7. General Policy Recommendation No. 6: Combating the dissemination of racist, xenophobic and antisemitic material via the Internet, December 2000, CRI(2001)1
8. General Policy Recommendation No. 7: National legislation to combat racism and racial discrimination, December 2002, CRI(2003)8
9. General Policy Recommendation No. 8: Combating racism while fighting terrorism, March 2004, CRI(2004)26
10. ECRI General Policy Recommendation No. 9: The fight against antisemitism, June 2004, CRI(2004)37
11. General Policy Recommendation No. 10: Combating racism and racial discrimination in and through school education, December 2006, CRI(2007)6
12. General Policy Recommendation No. 11: Combating racism and racial discrimination in policing, June 2007, CRI(2007)39
13. General Policy Recommendation No. 12: Combating racism and racial discrimination in the field of sport, December 2008, CRI(2009)5

Other sources

14. Ministry of Civil Affairs, Development of Education in Bosnia and Herzegovina - State Report for the 48th session of the International Conference on Education, October 2008
15. Ministry for Human Rights and Refugees, Draft Revised Strategy of Bosnia and Herzegovina for the implementation of Annex VII of the Dayton Peace Agreement, Sarajevo, October 2008
16. Action Plan for addressing Roma issues in the field of employment, housing accommodation and health care, 2007
17. Action Plan on the Educational Needs of Roma and Members of Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina, Adopted by the Entity and Cantonal Ministers of Education of Bosnia and Herzegovina, 17 February 2004
18. European Court of Human Rights, Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina, applications nos. 27996/06 and 34836/06, Judgment (GC), 22 December 2009
19. European Court of Human Rights, Case of Karanović v. Bosnia and Herzegovina, Application no. 39462/03, Judgment, 20 November 2007
20. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, The urgent need for a constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, Resolution 1725 (2010), 29 April 2010
21. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, The urgent need for a constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, Recommendation 1914 (2010), 29 April 2010

22. Parliamentary Assembly of the Council of Europe, The urgent need for a constitutional reform in Bosnia and Herzegovina, Report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), 27 April 2009, Doc. 12222
23. Commissioner for Human Rights, Report by the Commissioner for Human Rights, Mr Thomas Hammarberg on his visit to Bosnia and Herzegovina (4-11 June 2007), 20 February 2008, CommDH(2008)1
24. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) and Office for Democratic Institutions and Human Rights of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE/ODHIR), Joint opinion on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina (Election Law), Strasbourg, 20 June 2008, CDL-AD(2008)012
25. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the powers of the High Representative, Venice, 11 March 2005, CDL-AD(2005)004
26. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Report to the Government of Bosnia and Herzegovina on the visit to and Herzegovina carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 19 to 30 March 2007, CPT/Inf(2009)26
27. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Second Opinion on Bosnia and Herzegovina, 27 April 2009, ACFC/OP/II(2008)005
28. Council of Europe, OSCE/ODIHR, the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) and the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice, OSCE/ODIHR, 2009
29. United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Reports submitted by States parties under article 9 of the Convention: information provided by the Government of Bosnia and Herzegovina on the implementation of the concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 16 July 2009, CERD/C/BIH/CO/6/Add.2
30. United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Bosnia and Herzegovina, 11 April 2006, CERD/C/BIH/CO/6
31. United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Eighth periodic Report due in 2008: Bosnia and Herzegovina, 25 August 2008, CERD/C/BIH/7-8
32. United Nations High Commissioner for Refugees, Submission for the Office of the High Commissioner for Human Rights' Compilation Report Universal Periodic Review: Bosnia and Herzegovina, September 2009
33. United Nations Human Rights Council, National Report submitted in accordance with paragraph 15(A) of the Annex to Human Rights Council Resolution 5/1: Bosnia and Herzegovina, 8 December 2009, A/HRC/WG.6/7/BIH/1
34. United Nations Security Council, Thirty-seventh report of the High Representative for Bosnia and Herzegovina (1 November 2009-30 April 2010), 19 May 2010, S/2010/235
35. European Commission, Bosnia and Herzegovina 2009 Progress Report, October 2009, SEC(2009)1338
36. European Training Foundation, Bosnia and Herzegovina: ETF Country Plan 2009
37. OSCE, Witness Protection and Support in BiH Domestic War Crimes Trials: Obstacles and recommendations a year after adoption of the National Strategy for War Crimes Processing, January 2010
38. OSCE/ODIHR, Hate crimes in the OSCE Region: Annual Report for 2008, Warsaw, October 2009
39. European Roma Rights Centre, Summary of Pressing Concerns: Bosnia and Herzegovina, 3 July 2006
40. Freedom House, Nations in Transit 2009, Washington, 30 June 2009

41. International Crisis Group, Europe Briefing No. 57, Bosnia's Dual Crisis, 12 November 2009
42. United States Department of State, 2009 Human Rights Report: Bosnia and Herzegovina, 11 March 2010
43. United States Department of State, International Religious Freedom Report 2009: Bosnia and Herzegovina, 26 October 2009

